

7

DFA inceleme

13 KASIM 1987

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

7. Sayı

Özdem Kardeşler Matbaası
İstanbul — 1986

MALAZGİRT SAVAŞINA İŞTİRAK EDEN TÜRK BEYLERİ VE HAL TERCÜMELERİ (*)

Dr. Süleyman TULÜCÜ

Bu araştırmada Türk tarihinin en önemli olaylarından biri olan Malazgirt meydan muharebesi (1) üzerinde durulmayacaktır. Şu kadarını söylemek yerinde olur ki, Selçuklu Sultanı Alp Arslan, mağrur Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i kesin bir yenilgiye uğratarak Anadolu'nun kapısını Türklere açmıştır. Bu yazıda, bu savaşa katılan ve katılması muhtemel olan Türk beylerini, bilhassa eski kaynakları inceleyip tesbit ettikten sonra, onların savaş öncesi, savaş ânı (Gevher-âyin gibi bazıları'nın) ve savaş sonrası hayatları ve faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. İmkânlar elverdiği nisbette asıl kaynaklara müracaat edilecek, ayrıca muahhar kitap ve tetkiklerden de geniş ölçüde faydalanılacaktır. Bilindiği üzere, bu konuda Mükrimin Halil Yinanç, M. Altay Köymen, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Faruk Sümer, Ali Sevim v.s. gibi ilim adamlarımızın kıymetli çalışmaları vardır.

(*) Esas itibariyle 1974 yılında hazırladığımız bu yazıyı, eski kaynakların ve yeni tetkiklerin ışığı altında, birçok ilâvelerle neşretmeyi uygun gördük.

(1) *Malazgirt savaşı* hakkında bk. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 68-80; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s. 264-287; aynı mll., *Alp Arslan ve Zamanı*, İstanbul 1972, s. 40-75; aynı mll., *Anadolu'nun Fethi*, «Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi» 1961, Ankara 1962, s. 89-122; aynı mll., *İslâm Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi*, Diyanet Dergisi, «Alp Arslan Sayısı», c. X, sayı 110-111 (Temmuz-Ağustos 1971), s. 217-223; Osman Turan, *Selçuklular Ta-*

Malazgirt savaşından bahseden çağdaş hiçbir İslâm kaynağının bize kadar gelmemiş olduğu malumdur. Maamafih buna o kadar teessüf edilmemelidir. Çünkü, C. Cahen'in ifade ettiği gibi (2), muahhar müellifler çağdaş kaynaklardaki bilgileri kayda değer bir kısaltma veya değiştirmeye tâbi tutmadan bize nakletmişlerdir. Bu sebeple asıl teessüf edilecek husus çağdaş müverrihlerin verdikleri bilgilerin, savaşın ehemmiyetine nisbetle, tatmin edici olmaktan uzak bulunmasıdır. Bu da olayla ilgili birçok meselelerin hallinde bizi müşkilâta uğratmaktadır (3).

Doğrudan doğruya bu konu ile ilgili olarak, ilk defa Prof. Dr. Faruk Sümer, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü'nün 21-25 Ağustos 1971 tarihinde Erzurum'da tertiplediği simpozyumda, «Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri» (4) adlı bir tebliğ okumuştur. Prof. Sümer, bu tebliğinde Malazgirt Savaşına katılan Türk beylerinin kimler olabileceği hususü üzerinde durmuş, özellikle eski kaynakların ışığı altında, savaşa ka-

rihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, 2. baskı, İstanbul 1969, s. 134-144; aynı mll., *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 21-37; Selâhattin Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi II'nci Cilt Eki, Malazgirt Meydan Müharebesi (26 Ağustos 1071)*, Ankara 1970; Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, nşr. TTK, Ankara 1971, s. 33-62; Mevdüdi, *Selçuklular Tarihi, I*, Urduca'dan çev. Ali Genceli, İstanbul 1971, s. 237-250; *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, 2. baskı, İstanbul 1971; Faruk Sümer - Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, nşr. TTK, Ankara 1971; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, nşr. TTK, Ankara 1971; aynı mll., *Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları*, «Malazgirt Armağanı», nşr. TTK, Ankara 1972, s. 219-229; Erdoğan Merçil, *Türkçe Selçuknâme'ye Göre Malazgirt Savaşı*, TED, II (1971), s. 17-49; İbrahim Kafesoğlu, *Malazgirt Müharebesi*, İA, VII, 242-248, aynı mll., *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 45-61; C. Cahen, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, çev. Zeynep Kerman, TM, XVII (1972), s. 77-100; Feridun Dirimtekin, *Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer*, «Malazgirt Armağanı», s. 231-250; Malazgirt savaşı hakkında yazılmış kaynak ve yazılar için bk. *Selçuklu Tarihi, Alparslan ve Malazgirt Bibliyografyası*, Ankara 1971, tür. yer., bilhassa s. 65-71.

(2) C. Cahen, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, çev. Zeynep Kerman, TM, XVII (1972), s. 77-78.

(3) Faruk Sümer, *Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri*, SAD, IV (1975), s. 197.

(4) Bu tebliğ aynı adla basılmış bulunmaktadır: SAD, IV (1975), 197-207.

tilan ve katılması muhtemel olan beylerin isimlerini ve oldukça kısa hal tercümelerini vermiştir (5).

Bizim de bu mütevazî yazımızda, eski ve yeni tarihî eserlere göre savaşa katılan ve katılması muhtemel olan Türk beyleri tesbit edildikten sonra, bu konuda ilim adamlarımızın görüşleri ve son tetkikler gözden geçirilecek; ayrıca bu beylerin isimleri ile ilgili etimolojik açıklamalara yer verilecek ve ana hatları ile onların hal tercümeleleri sunulacaktır.

I — ESKİ TARİHÇİLERE GÖRE MALAZGİRT SAVAŞINA İŞTİRAK EDEN TÜRK BEYLERİ :

Her şeyden önce şuna işaret etmemiz gerekir ki, elimizdeki muteber, yani, konumuz için esas olan kaynakların hiç birinde savaşa katılmış olan beyler hakkında bir cedvel olmadığı gibi, yine onlardan herhangi birinde, «filan emir bu savaşta bulunmuştur» şeklinde bir ifadeye de rastgelmemektedir (6). Bu sebeple, bu savaşa iştirak etmiş olan beylerin kimler olduğunu tam olarak tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Bununla beraber, bazı eski kaynaklardaki haber ve imâlara istinaden, kat'i veya tahmini olarak, birtakım beylerin Malazgirt savaşına katıldıklarını söyleyebiliriz. Kronolojik bir sıra ile bu kaynakları ve savaşa katıldığını imâ ettikleri beyleri şu şekilde sıralayabiliriz :

1- Bizans tarihçilerinden Nicéphore Bryennios (öl. M. 1137'den sonra) : Tarangès (Tarang) (7).

2- Zahirreddin Nişâbüri (öl. takriben 582/1186) : Dânişmend, Artuk, Saltuk, Mengüçik, Çavlı, Çavuldur (8).

(5) Krş. Osman F. Sertkaya, *Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü'nün Simpozyumu* (21. VIII. 1971-25. VIII. 1971), TM, XVII (1972), s. 292; aynı bilgi için bk. bir de SAD, IV (1975), s. 300.

(6) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 198.

(7) C. Cahen, *a.g.m.*, TM, XVII (1972), s. 94; Faruk Sümer - Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, nşr. TTK, Ankara 1971, Giriş, s. XIX-XX; Faruk Sümer, *a.g.m.* SAD, IV (1975) s. 199-200.

(8) Zahirreddin Nişâbüri, *Selçuk-nâme*, Tahran 1332 hş., s. 27-28; krş. M. H. Yananç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I. Anadolu'nun Fethi*; İstanbul 1944, s. 74.

- 3- İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1200) : **Gevher-âyîn** (9).
- 4- er-Râvendî (eserini takriben 603/1207'de bitirmiştir) : **Gevher-âyîn** (10).
- 5- Sadruddîn Ebu'l-Hasan el-Huseynî (öl. 622/1225'den sonra) : **Gevher-âyîn** (11).
- 6- İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) : **Gevher-âyîn** (12).
- 7- el-Bundâri (öl. 642/1244) : **Sandâk, Gevher-âyîn** (13).
- 8- Sıbt İbnü'l-Cevzî (öl. 654/1257) : Savaş öncesi **Afşin, Ay-tegin** ve savaş anında **Gevher-yîn** (14).
- 9- İbnü'l-Adim (öl. 660/1262) : **Sanduk, Gevher-âyîn** (15).
- 10- Reşidüddin (öl. 718/1318) : **Artuk, Saltuk, Mengüçik, Dânişmend, Çavlı, Çavuldur** (16).
- 11- Mirhond (öl. 903/1498) : **Sav-tegin, Ay-tegin, Gevher-âyîn** (17).

- (9) İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, Haydarâbâd ed-Dekken 1359, VIII, 262; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 13, çev., s. 14.
- (10) er-Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, nşr. TTK, Ankara 1957, I, 117.
- (11) Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selcûkiyye*, trc. Necati Lugal, nşr. TTK, Ankara 1943, s. 35; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 9, çev., s. 10.
- (12) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. C.J. Tornberg, Beyrut 1399/1979, X, 66; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn, s. 23, çev., s. 26.
- (13) el-Bundâri, *Târihu Devleti Âli Selcûke*, Beyrut 1400/1980, s. 40, 44; trc.: *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, nşr. TTK, İstanbul 1943, s. 38-41; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 16, 19, çev. s. 19, 22.
- (14) Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zemân fi Târihi'l-A'yân*, yay. Ali Sevim, Ankara 1968, s. 144, 146, 147, 149; Faruk Sümer - Alim Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 25, 26, 28, 31, çev., 29, 30, 32, 33, 35, 36.
- (15) İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb*, nşr. Sâmî ed-Dehân, Dimeşk 1954, II, 25, 29; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 45, 47, çev., s. 52, 53.
- (16) Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, c. II, cüz 5, yay. Ahmed Ateş, nşr. TTK, Ankara 1960, s. 33; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 55, çev., s. 61.
- (17) Mirhond, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, Tahran 1339 ş., IV, 266, 268; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 64, 66, çev., s. 69, 70, 71.

II — ZAMANIMIZ TARİHÇİLERİNE GÖRE MALAZGİRT SAVAŞINA KATILAN VE KATILMASI MUHTEMEL OLAN TÜRK BEYLERİ :

Zamanımızda muhtelif tarihçiler, konumuzla ilgili birtakım açıklamalarda bulunmuşlardır. Kronolojik sıra ile onların görüşlerini zikretmemiz faydalı olacaktır :

1- Bu mevzuda ilk açıklamayı M. H. Yinanç yapmıştır. O, bu hususta şöyle demektedir :

«Sultanın yanında Selçuklu ailesine mensup birçok prensler ve bu meyanda Sultanın kardeşi ve Azerbaycan kralı Yâkuti ile öteden beri Anadolu'ya gaza ve cihad eden Kutulmuş'un oğulları bulunuyorlardı. Büyük ümerâ meyanında Sav-tegin, Sanduk, Afşin, Ahmed-şah, Altun-tak, Atsız ve Ak-sungur başta olmak üzere yukarıda adları geçen emirlerin kâffesi ve Ebû Hâmid Muhammed b. İbrâhim'in «Selçuklular Tarihi» ne (18) göre Emîr Dânişmend, Emîr Artuk, Emîr Saltuk, Emîr Mengü-cik, Emîr Çavlı, Emîr Çavuldur ve diğer bazı menbalara nazaran Bağdat muhafızı Ay-tegin ile Türk imparatorluğunun en seçi ve en büyük iki serdarı olan Sa'düddeve Gevher-âyîn ile Porsuk Sultanın maiyetinde bulunmuşlar ve muhtelif tümenleri idare etmişlerdi.» (19).

Merhum Y. H. Yinanç'ın, Malazgirt savaşına katıldığı rivayet edilen beylerle ilgili bu listesi birçok müellifler tarafından aynen kabul edilmiştir. Fakat burada şu noktayı unutmamalıyız ki, o, listedeki isimlere ait, bir istisna ile, kaynak vermemiştir. Onun Malazgirt savaşı ile alakalı olarak zikrettiği eserlerde bu listedeki adların ekserisine rastgelinebilmektedir (20).

(18) Bu eserin adı geçen müellife değil, Zâhiredin Nişâbüri'ye ait olduğu ortaya konmuştur. Bk. Reşidüddin, *a.g.e.*, nâşirin mukaddimesi, s. 20; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 2. baskı, İstanbul 1969, s. 3.

(19) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 73-74; krş. *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, 2. baskı, İstanbul 1971, s. 51-52.

(20) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 197-198.

2- Merhum İbrahim Kafesoğlu, bu hususta şunları yazar :

«Sultan ordusu, Süleyman-şah, Mansur, Gevher-âyin, Porsuk, Bozan ve Sav-tegin gibi seçkin kumandanların idaresinde, meşakkatlere tahammüllü ve çoğu bozkır muharebe usulünce yetişmiş, ok atmakta mahir ve her birinin ayrıca birer yedek atı bulunan, seri manevra kabiliyetine sahip suvarilerden kurulu idi. Herhalde buna Artuk Bey, Tutak ve diğer Türkmen beylerinin emrinde aynı derecede çetin ve akınlarda iyice pişmiş Türkmen birliklerini de ilâve etmek lâzımdır.» (21).

3- Merhum Osman Turan, bu konuda şu mühim açıklamaları yapmaktadır :

«Alp Arslan'ın yanında Sav-tegin, Afşin, Gevher-âyin, Tarang (İbnü'l-Adim'de Tarank-oğlu), Sanduk (Bizans-Ermeni müelliflerince, Samuk) ve Ay-tegin bulunuyordu. Afşin ile birlikte bu devir gazalarında şöhret kazanan Ahmed-şah, Dilmaç-oğlu Mehmed, Tutu-oğlu'nun da savaşta bulunduğunu tahmin etmek mümkündür. Muahhar kaynaklardaki, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da fetihler yapan ve devlet kuran, Kutalmış-oğlu Süleyman, Artuk, Ahmed Dânişmend, Mengüçik, Saltuk, Çavlı ve Porsuk'un da savaşta bulunduğuna dair rivayetleri teyit etmek zordur. Hatta Süleyman'ın oğulları ile mühim bir rol oynadığı kaydı da vardır. Fakat bunlar arasında Kutalmış oğulları müstesna diğer beylerin ve Artuk'un savaşta bulunması iktiza eder.» (22).

4- Emekli gnl. Selâhattin Karatamu ise şu beylerin adlarını verir :

«Alp Arslan'ın kardeşi Yâkutî, Gevher-âyin, Porsuk, Bozan, Sav-tegin, Artuk, Tutak, Sanduk, Tutu-oğlu, Tarank-oğlu, Bekçi-oğlu Afşin, Ahmed-şah, Atsız, Uvak-oğlu Çavlı, Çavuldur, Arslan-taş, Dilmaç-oğlu Mehmed, Mengüçik, Ak-sungur.» (23).

(21) İbrahim Kafesoğlu, *Malazgirt Muhârebesi*, İA, VII, 245; aynı mll., *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 55; krş. *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, s. 193-194.

(22) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 135-136; krş. aynı mll., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 25-26.

(23) Selâhattin Karatamu, *Türk Silâhli Kuvvetleri Tarihi II'nci Cilt Eki, Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)*, Ankara 1970, s. 132.

5- Faruk Sümer-Ali Sevim konumuzla ilgili olarak şu bilgileri vermektedirler :

«Muhakkak ki, Alp Arslan'ın ordusu 30-40 bin ve belki de 50 bin kişiden az olmayıp bunun, ezici çoğunluğunu da Oğuz yahut Türkmen kuvvetleri teşkil ediyordu. Bu sebeple fetihten önce, fethi müteakip faaliyette bulunan Afşin ve Sandak'tan başka Artuk, Saltuk, Tutuk, Mengüçük, Çavuldur (Çaka), Çavlı, Kıpır ve diğer Türkmen beylerinin savaşta buldukları muhakkaktır. Memlûk menşe'li Türk emirlerinden de Savtegin, Gevher-âyin ve Ay-tegin'in savaşa katıldıklarını biliyoruz.» (24).

6- Ali Sevim mevzumuz hakkında şu açıklamalarda bulunur:

«Alp Arslan'ın yanında bulunan emir ve kumandanların kimler olduğu hususu, güvenilir kaynaklarda bilgi olmaması nedeniyle, iyice bilinmemektedir. Kesin olarak saptayabildiğimiz kumandanlar, Gevher-âyin, Afşin ve Ahlât kumandanı Sunduk Bey, Tarank-oğlu ve Savtegin'dir. Bu konuda şimdiye dek ileri sürülen isimler arasında görülen Ay-tegin, Ahmedşah, Dilmaç-oğlu Mehmed, Kutalmış-oğlu Süleyman, Artuk, Tutak, Dânişmend, Saltuk, Mengüçük, Çavlı, Çavuldur, Atsız ve Porsuk adlı emirler veya Türkmen beyleri ya muahhar kaynaklarda zikrediliyor, ya da savaşı izleyen yıllarda Anadolu'da fetihler yapmaları nedeniyle, savaşta buldukları tahmin ediliyor.» (25).

Ali Sevim bir eserinde (26), yukarıdaki beylere bir de Dudu-oğlu (Tutu-oğlu)'nu ilâve etmektedir. Yine o, daha önce neşredilen başka bir eserinde (27), Malazgirt savaşından önce ve sonra, savaşa katılması muhtemel olan Türk beylerinin Anadolu ve Suriye'deki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

(24) Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, Giriş, s. XVII-XVIII.

(25) Ali Sevim, *Malazgirt Meydana Savaşı ve Sonuçları*, «Malazgirt Armağanı», nşr. TTK, Ankara 1972, s. 224; krş. aynı mll., *Malazgirt Meydan Savaşı*, nşr. TTK, Ankara 1971, s. 66.

(26) *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 66.

(27) *Suriye Selçukluları I (Fetihten Tutuş'un Ölümüne Kadar)*, Ankara 1965, tür. yer.; aynı mll., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, nşr. TTK, Ankara 1983, tür. yer. (bu eseri son anda elde ettiğimiz için faydalanamadık.)

7- Feridun Dirimtekin'e göre, şu beyler savaşa katılmışlardır :

«Yâkuti, Kutalmış-oğlu Mansur ve Süleyman, Afşin, Sanduk, Ahmed-şah, Ak-sungur, Tarank-oğlu, Gevher-âyin.» (28)

8- Faruk Sümer de şu beylerin adlarını zikretmektedir :

«Afşin, Sandak, Dimlac-oğlu Muhammed, Tutu-oğlu, Birik-oğlu (29), Çavuldur, Artuk, Saltuk, Mengüçük, Dânişmend.» (30).

Yine o, «Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri» (31) başlıklı yazısında, savaşa katılan ve katılması muhtemel olan şu beylerin adlarını sayar :

«Gevher-âyin, Sav-tegin, Ay-tegin, Sandak, Afşin, Dimlac-oğlu Muhammed, Arslan-taş, Dudu-oğlu, Birik (?) oğlu, Dânişmend, Saltuk, Artuk, Mengüçük, Çavlı, Çavuldur (Çaka), Tutak (Tutuk), Kapar.»

Zamanımız Türk tarihçilerinin görüşlerini böylece sıraladıktan sonra, bu kısma, tanınmış bir Avrupalı tarihçinin mü-talaası ile son verelim :

C. Cahen, konumuzla ilgili olarak şunları kaydeder :

«Daha sonra İran tarihçileri tarafından tekrar ele alınan Malazgirt savaşına katılan Türkmen kumandanlarının bir listesini sunmak pek nazik bir konudur : Artuk, Saltuk, Mengücek, Dânişmend, Çavlı ve Çavuldur. Sonuncusu bir yana, bunların adları biraz daha sonra tekrar Anadolu'daki fetihlerle ilgili olarak zikredilmiştir. Kolayca anlaşılacaktır ki, bu ailelerin soyundan gelenler nisbeten nüfuz kazanarak, ataları uğruna Malazgirt savaşında yer almak özlemini duymuş olsalar gerektir. Fakat genel mahiyetteki eserler bunlardan haberdar değildir, ve onların çoğu hakkında, bırakın 30 ya da 40 yıl, 20

(28) Feridun Dirimtekin, *Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer*, «Malazgirt Armağanı», s. 245.

(29) Bu ismin nasıl okunacağı şüphelidir.

(30) Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları*, 2. baskı, Ankara 1973, s. 133, 324.

(31) SAD, IV, (1975), 197 - 207. -

yıl sonrasına kadar bilgi vermemektedirler. Eğer Kaşani'nin zamanında sadece Artuk Oğullarının o sırada hayatta bulunduğu doğru olsa ve yine gereği halinde Râvendî'nin kumandanlar listesini (ki bunlardan bir kısmının soyundan gelenler o sırada hüküm sürüyordu), eserini ithaf ettiği Selçukluların rakipleri oldukları için, bir tarafa attığı sanılsa bile **Çavlı** ismi Fetihler devri Anadolu'sunda bilinmemekte, fakat **Dânişmendnâme** destanında tarihi kumandan **Çaka** ile ilişki kurulan **Çavuldur** adı metinlerin o sırada hiç sözünü etmedikleri bir kabile adı olarak belirmektedir; halbuki Moğol devrinde Türkmen etkisinin artması bu isimlerin dikkatle toplanmasına sebep olmuştur.» (32).

III — MALAZGİRT SAVAŞINA KATILAN VE KATILMASI MUHTEMEL OLAN TÜRK BEYLERİNİN KISA HAL TERCÜMELERİ :

A — Kesin Olarak Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri :

1- **Gevher - âyin** (33) :

Malazgirt savaşına katıldığı kat'i olarak belli olan beylerdendir. **Gevher-âyin** Selçuklu Devletinin en büyük emirlerinden biri olup, **Sa'düddevlî** lâkabını taşıyordu. Memlûk menşeli (yani sarayda yetişmiş emirlerden), olduğu rivayet edilir. Selçuklulara **Büveyhî**lerden intikal etmişti (33a). İslâm kaynaklarında (34), onun kölelerinden birinin, **Malazgirt** savaşında Bizans imparatorunu nasıl esir ettiği uzun uzun nakledilir.

Gevher-âyin Alp Arslan devrinde, halifenin, Bağdat şah-

(32) C. Cahen, *Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı*, çev. İsmet Kayaoğlu - Mehmet Dağ, İİED, II (1975), s. 192, dipnot 72.

(33) Bu isim, Farsça «*gevher*» (cevher, inci, asıl ve nesep, öz, akıl) ve «*âyin*» (süs, âdet, itiyat, asıl, tarz, benzer, bk. F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1957, s. 134, 1106; Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1967, I 96, II, 1719) kelimelerinden yapılmış olup, «*Gevher-âyin*», «cevher özellikli, cevhere benzer, asıl» demektir.

(33a) Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 107.

(34) Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, çev. s. 10, 14, 22 v.b.

nesi (35) Ay-tegin'in oğlundan şikâyeti üzerine, Ay-tegin'in yerine, Bağdat şahneliğine tayin edildi (36). Kalabalık bir askerle Bağdat'a giden Gevher-âyin'in idaresi sayesinde ahlâk ve nizâmın düzeldiği ve şöhretinin yayıldığı rivayet edilmektedir (37). Gevher-âyin, Alp Arslan'ı bıçaklamış olan Hârizmli Yusuf'un birkaç darbesine maruz kalarak yaralanmış fakat ölmemişti (38). O, bu esnada (465/1072) Bağdat şahnesi bulunuyordu (39).

Gevher-âyin, sultan Melik-şah devrinde, bazı askerî harekâta yardımcı olmuş ve sultan tarafından Artuk Bey'i te'dip için gönderilen kumandanlar arasında bulunmuştur. Bir ara o, Alp Arslan'ın oğullarından Tutuş adına hutbe okutulması konusunda ona yardımcı olmuş fakat Tutuş'un bu isteği halife Muktedî Biemrillâh tarafından kabul edilmemiştir (40).

Gevher-âyin 483/1090'da Mehdilik iddiasıyla Basra şehrini yağma eden ve yakan, âsilerin reisini yakalayarak Melik-şah'a gönderdi (41).

Bir rivayete göre sultan Melik-şah, Sa'düddeve Gevher-âyin'i Yemen'in fethine göndermiş, o da Yemen'in ekseri yerlerini fethetmiştir (42).

Gevher-âyin, Melik-şah'ın oğullarından Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında Sefidrûd'da 493/1100 tarihinde yapılan savaşta öldürülmüştür (43). Kendisi Berkyaruk taraftarlarındandı (44).

(35) *Şahne* (veya *şihne*): Sübaşı, şehirlerin, özellikle kasabaların asayiş ve güvenlik işlerine bakan görevlilerin âmiri (bk. R. Dozy, *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Leide - Paris, 1927, I, 733; Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, nşr. TDK, Ankara 1974, s. 128).

(36) Mevdûdi, *Selçuklular Tarihi I*, Urduca'dan çev. Ali Genceli, İstanbul 1971, s. 251.

(37) el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 45; trc.: s. 42; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 144.

(38) el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 48; krş. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 146.

(39) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 199.

(40) Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I*, s. 85, 91, 108.

(41) Krş. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 184; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 243.

(42) Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseyni, *a.g.e.*, s. 50; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk - Nâme I*, haz. Erdoğan Mercil, İstanbul 1977, s. 163.

(43) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 294 - 295.

(44) Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, çev. s. 26, dipnot 15; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 199.

2 - Sav - tegin (45) :

Malazgirt savaşında bulunduğunu kesin olarak söyleyebileceğimiz emirlerden biri de Sav-tegin'dir. Lâkâbı İmâdüddeve idi ve Serheng (46) ünvanını taşıyordu (47). Sav-tegin'in Sultan Tuğrul Bey zamanında (1038-1063) Selçuklu sarayına has hâdim (hâdimü'l- hâss) (48) olarak intisap ettiği anlaşılıyor. Kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kadarı ile onun ilk önemli görevi, Selçuklu şehzâdesi İbrâhim Yinal'a elçilikle gönderilmesi olmuştur (49). Yine onun, Tuğrul Bey zamanında devletin başına belâ olan Arslan Besâsiri'nin tenkilinde (50) büyük hizmetleri geçmiştir.

Sav-tegin, 454/1062'de, tâbi hükümdarlardan Hezâresb ile birlikte Hoy şehrine elçi olarak gönderilmişti (51) ve 1064 yılında, Sultan Alp Arslan'ın Kutalmış'ı yendiği savaşta önemli kumandanlardan biri idi (52).

Alp Arslan, Sav-tegin'i 461/1069'da, Kafkasya işlerini dü-

- (45) Buradaki «tegin» kelimesi «tigin» ve «tekin» şekillerinde de okunmak taadır. «Tegin» veya «tigin», aslında «köle» anlamına iken sonra «prens» anlamını kazanmıştır (bk. *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, nşr. TDK, Ankara 1972, s. 119, 121; krş. Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III, İndeks*, neşre haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul 1979, s. 445; Saadet Çağatay, *İl, Ulus ve Yönetenler*, «Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı», Ankara 1974, s. 292). «Tekin» ise «rahat» mânâsına gelmektedir (bk. Tahsin Banguoğlu, *Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine, I. Gültekin*, X: Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963, nşr. TDK, Ankara 1964, s. 2).
- (46) *Serheng*: Serdar, kumandan, çeribaşı, başbuğ, çavuş, öncü gibi mânâları ifade etmektedir. Bk. Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, II, 1200; krş. bir de İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 2. baskı, nşr. TTK, Ankara 1970, s. 37.
- (47) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 224; el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 20, trc.: s. 17; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, s. XIX; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 199, 201.
- (48) Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 27, 96.
- (49) Erdoğan Merçil, *Emir Savtegin*, TED, VI (1975), s. 63.
- (50) el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 20, trc.: s. 17; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb fi Târihi Haleb*, yay. Ali Sevim, nşr. TTK, Ankara 1976, s. 12, Türkçeye trc.: *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Sevim, nşr. TTK, Ankara 1982, s. 8; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 98.
- (51) Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 96; krş. Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 31.
- (52) Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseynî, *a.g.e.*, s. 21; krş. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 104 - 105.

zeltmeğe gönderdi. Sav-tegin Gence emirini kraldan fidiye ile kurtardı (53).

Emir Sav-tegin Malazgirt savaşına (26 Ağustos 1071) iştirak ederek önemli hizmetlerde bulunmuştur. Sultan Alp Arslan, Bizans imparatoru Romanos Diogenes'e savaştan önce bir sulh teklifinde bulunarak bir elçi heyeti göndermişti. Bu heyette Halife Kâ'im'in Sultan nezdindeki elçisi İbnü'l-Muhallebân ile Alp Arslan'ın güvenilir kumandanı **Sav-tegin** bulunmaktaydı (54). Mirhond ise bu hususta daha değişik bir bilgi vermektedir ve «Mukaddemü'l-ceyş» Sav-tegin'in Sultan'ın emri ile imparatora elçi göndermiş olduğunu kaydetmektedir (55).

Bizans müverrihi Nicéphore Briyennios, İmparator'un, ordusunu savaş düzenine soktuğunu gören Sultan'ın, kuvvetlerinin ekserisini çok güvendiği **Tarangès (Tarang)** adlı bir hâdim (hâdim) ın buyruğuna verdiğini söyler. Onun ifadesine göre **Tarangès**, Türk ordusunu birçok kümelere veya tümenlere ayırmış, öncü kuvvetlerini teşkil ve pusuları tâyin etmiş ve Türk kuvvetlerine, Bizans alaylarını kuşatıp onları ok yağmuruna tutmaları buyruğunu vermiştir (56). Bizans müverrihinin bu sözleri **Tarangès**'in büyük kumandanlardan biri olduğunu gösteriyor. Böyle bir emirin, bu savaş için olmasa bile başka olaylar dolayısı ile İslâm kaynaklarında adının geçmemesi hayret verici olurdu (57). Nitekim bazı tetkikçiler (58), İbnü'l-Adim'in eserinde yer alan ve nâşir Sâmi ed-

Dehhân'ın ابن بريك (59) («Birik-oğlu») diye okuyup

kaydettiği adı ابن ترنق («Tarank-oğlu») şeklinde okuyarak,

(53) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 121.

(54) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 74; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s. 266; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 56.

(55) Mirhond, *a.g.e.*, IV, 266; Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, TED, VI (1975), s. 69-70.

(56) Nicéphore Bryennios, *Le Quatre Livres des Histoires*, Fr. trc. Henri Grégoire, Byzantion, XXIII (1953), s. 492; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 199.

(57) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 199-200.

(58) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 75; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 135.

(59) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 56.

Bryennios'da geçen Tarangès'in, Tarank-oğlu olduğu gr-n ileri sürmüşlerdir. Prof. Faruk Sümer'in haklı olarak işaret ettiği gibi (60), bugün, bu birleştirmenin doğru olamayacağı ortaya ıkmi bulunmaktadı. Acaba, bu emir kim olabilir? Prof. Faruk Sümer ve Prof. Ali Sevim (61) Tarangès (Tarang'le, Serheng nvanının değişik bir şekilde yazılmış olabileceğini belirterek, muhtemelen Sav-tegin'in kastedildiğini ne sürüyorlar ki, bu gerçekten uzak bir tahmin olarak gözükmüyor (62).

Sav-tegin, Sltan Melik-ah devrinde, 1073'de Sultana isyan eden Kavurt Bey'le yapılan svata büyük hizmetler ifa etti (63). Şair Katrn (l. M. 1089 ?) Emir Sav-tegin'i öven bir iirinde Arslan Besâsiri'yi esir, Abhazları katl ve Kavurdularını (Kavurdiyn) kahreylediğini ve zülfünü görenlerin hasta olduğunu söylemek suretiyle onn bu svataki hizmetini belirtir (64).

el-Bundâri'nin kaydına göre (65), Sav-tegin 476/1083 senesinde Bağdad'a geldi. Halife kendisine hil'at giydirdi ve ihsan da bulundu. İsfahan'a giderek 477/1084 yılında, burada vefat etti. Vefatında muazzam bir servet bırakmıştı (66).

3 — Ay - tegin :

Malazgirt svaına katıldığını bildiğimiz emirlerden biri de Ay-tegin'dir. Ay-tegin Sultan Melik-ah'ın dayısı olup, Alp

(60) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 200-201

(61) Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, s. XIX-XX; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 201.

(62) Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, TED, VI (1975), s. 70.

(63) Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Hseyin, *a.g.e.*, s. 39; el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 50-51, trc.; s. 50; Sibt İbn'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 161; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikah Devrinde Byk Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 22; Mehmet Altay Kymen, *Selçuklu Devri Trk Tarihi*, s. 69; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 152.

(64) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 152; kr. Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, TED, VI (1975), s. 71.

(65) el-Bundri, *a.g.e.*, s. 77, trc.: s. 79.

(66) Sibt İbn'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 228; MH. Yinanç, *a.g.e.*, s. 119; Mehmet Altay Köymen, *Alparslan Zamanı Selçuklu Askeri Tekilti*, TAD, c. V, sayı 8-9 (1967), s. 32; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 201, dipnot 10.

Arslan'ın kardeşlerinden (Tuğrul Bey'in kendisine halef seçtiği) Süleymân'ın kumandanlarından olduğu için çok defa Süleymânî nisbesi (67) ile anılır (68).

Tuğrul Bey devrinde Bağdad şahneliğine getirilen **Ay-tegin**, şehrin idaresini düzene soktu. Selçuklu şehzadesi İbrahim Yınal'ın Bağdad'dan ayrılışından sonra şimali Irak'ın idaresi ve kumandanlığına tayin edilen Erdem ve **Ay-tegin**'in emrinde az bir kuvvet kaldığı için âsi Arslan Besâsiri ve Kureys, Musul'u kuşattılar. Dört ay süren muhasaraya ve beliren açlığa dayanamayan Erdem ve **Ay-tegin** Bağdad'a kaçmağa muvaffak oldular. Tuğrul Bey, Hemedan'da devletin en büyük gâilesi ile uğraşırken, Besâsiri de Bağdad'a yürüdü. Bağdad şahnesi **Ay-tegin** de Ehvâz'a kaçınca, Besâsiri, hiçbir mukavemetle karşılaşmadan, 450/1058'de, beyaz Şî'i bayrakları ile Bağdad'a girdi (69).

Ay-tegin, 463/1071'de, Haleb'de bulunan Sultan Alp Arslan'ın emriyle, Fâtımî hâkimiyetinde bulunan Dimeşk'i fethetmek üzere harekete geçen ve bu maksatla Baalbek topraklarına gelmiş olan Haleb hükümdarı Mirdâsoğlu Emîr Mahmûd'un beraberinde bulunmuştur (70). Sonra, geri dönüp Alp Arslan'ın ordusuna katıldı ve **Malazgirt savaşında** bulundu (71). Hatta Mirhond'un naklettiği bir habere göre, attan inip yeri öperek «Sultan'ın, müslümanlara merhametli olması gerekir, eşi olmayan kıymetli varlığını savaşa sokmamalı, ölüm tehlikesine atmamalı, rahatı savaş meydanına tercih etmelidir» diye arz etti (72).

(67) Meselâ bk. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 35, 70, 90; el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 45, trc.: s. 42; Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 100, 116, 146, 169; İbnü'l-Adim, *Buğye*, s. 24, trc.: s. 15, 16; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 23; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 33, 40, 48 v.b.; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 28, 40, çev., s. 32, 46.

(68) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 202.

(69) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 93, 96, 97.

(70) Krş. İbnü'l-Adim *Buğye*, s. 24-25, trc.: s. 16; aynı mll., *Zübde*, II, 31; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 33.

(71) Krş. İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 22, 23, 31; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 202.

(72) Mirhond, *a.g.e.*, IV, 268; Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, mtn., s. 66, çev., s. 70; krş. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 140; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 202.

Sultan Alp Arslan 464/1071 senesinde, Emir Ay-tegin'i Bağdad şahneliğine tayin etti. Bilâhare, Halifenin Ay-tegin'in oğlundan şikâyeti üzerine, Ay-tegin'in yerine Gevher-âyin Bağdad şahneliğine getirildi (73).

Ay-tegin 468/1075-1076'da, Atsız Bey tarafından kendisine gönderilen Kutalmış oğullarını Isfahan'a götürüp Sultan Melik-şâh'a tevdi etmiş ve 470/1077-1078'de Tutuş, Diyarbekir bölgesine geldiği zaman kendisine Türkmen beyleriyle Ay-tegin yardımçı olarak katılmıştır. Ay-tegin, 471/1078-1079 senesinde, devlete karşı düşmanca davranışlarda bulunan Musul emiri Müslim'in durumu hakkında bilgi vermek üzere, Sultan Melik-şâh tarafından Isfahan'a çağırılmıştır (74). Memlûk emirlerinden biri olan Aytegin, 474/1081-1082 yılında ölmüştür (75).

4 — Sunduk (76) :

Malazgirt savaşında kat'i olarak bulunduğunu ifade edebileceğimiz diğer bir emir de Sunduk'tur. Emir Sunduk et-Türki, 461-462/1069-1070 yılında Bekçi-oğlu Afşin, Demlec-oğlu Muhammed v.s. gibi, ünlü Türkmen Beyleriyle birlikte Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'ya akınlarda bulunuyordu. Kendisinden daha önce Suriye'ye gelip buralara akınlarda bulunmuş olan Bekçi-oğlu Afşin gibi Sunduk Bey de beraberinde kalabalık bir Türkmen kuvvetiyle, gaza yapmakta olduğu Anadolu'

(73) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X; 70; el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 45, trc.: 42; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 144; Mevdüdi, *a.g.e.*, s. 251.

(74) Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 48, 67, 70.

(75) Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 209; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 202.

(76) Bu isim, «Sanduk» (meselâ bk. M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 72, 73; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 40, 49, 54 v.b.; M.A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 260, 261, 262; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 109, 124, 135; aynı mll., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 5; C.E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. E. Merçil, M. İpşirli, İstanbul 1980, s. 270); «Sandak» (meselâ bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 133; aynı mll., *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 202; Faruk Sümer-Ali Sevim, *a.g.e.*, çev., s. 19) ve «Sundak» (bk. Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, trc. Fikret İşıltan, İstanbul 1970, s. 120) şekillerinde de yazılıp okunabilmektedir. Prof. Ali Sevim (*Suriye Selçukluları*, I, s. 34; dipnot 71), «Sunduk» diye okumakta ve bu hususta şunları yazmaktadır: «Sun» (sunmak'tan) ile, fiilden isim yapma

dan 462/1069 başlarında Suriye'ye gelmiştir (77). Kurlu ve maiyetindeki beylerin kumandası altındaki ildaşlarının Filistin bölgesinde ve Dimeşk yörelerinde faaliyetlerde buldukları sıralarda, Kuzey Suriye'ye Mirdâs-oğulları ailesinin hâkimiyetindeki Haleb bölgesine giren Sunduk Bey'in kuvvetleri, kuzeyden güneye doğru Haleb'e bağlı bulunan Urtik (veya Artık), el-Cezr köyleriyle Ma'arratü'n Nu'mân ve daha güneyde Kefer-tab, Hama, Humus şehir ve yörelerine kadar yayılmışlardır. 462 kışını buralarda geçiren Sunduk Bey'in Türkmenleri, bu bölgeyi tamamen istilâya uğratmışlardır. Kış bitince Sunduk Bey, Emir Mahmûd'dan pek çok hediyeler aldıktan sonra adamlarıyla birlikte 462/1070 yılı ortalarına doğru, Anadolu'da yeniden gazalara başlamak üzere, Kuzey Suriye'yi terketmiştir. (78).

Emir Sunduk, Malazgirt savaşı öncesi, ordusu ile Ahlât'a

eki olan —*duk*'tan meydana gelmiş bulunan *Sunduk* «takdim edilmiş sunulmuş, belki de dünyaya gelmesi ile Tanrı tarafından anne ve babaya hediye olarak sunulmuş» anlamına gelmektedir.» Osman Turan (*Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 5, dipnot 4) ise, bu kelimeyi «*Sanduk*» şeklinde kaydetmekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: «*Sanduk* adı Arapçadır ve şahıs ismi olarak mevcut değildir. Arapların ilk duyup «*Sanduk*» şeklinde kaydettikleri bu adın «*Saltuk*»tan bozulma olduğu anlaşılıyor.» Bu ad, «el-Bundâri (*a.g.e.*, s. 40, trc.: 38) tarafından «*Sandâk et-Türki*» şeklinde kaydedilmiştir. İbnü'l-Adim'in eserinde *Zübde*, II, 25) ise, belki nâşir tarafından,

1 *صندق* şeklinde, sadece «dâl» harfine ötre verilerek yazılmıştır.

Bu duruma göre, kelimeyi «*Sanduk*» ve «*Sunduk*» şekillerinde okuyabiliriz. Kanaatimizce bu kelime Türkçe olup, «*sun-*» (takdim etmek, sunmak, uzatmak; uzanmak; saldırmak, hamle etmek, hücum etmek. bk. *Tarama Sözlüğü V.*, nşr. TDK, Ankara 1971, s. 3577, 3580, 3582) kökünden gelmekte ve «*Sunduk*», «takdim ettik, uzandık, saldırdık» veya «takdim edilmiş, saldırmış» anlamlarını ifade etmektedir. Aynı vezinde başka masdarlardan meydana getirilmiş bazı adların da mevcut olduğunu biliyoruz: *Salduk* «*Saltuk*», *Tapduk*, *Bulduk* (bk. F. Sümer, *Saltuklular*, SAD, III (1971), s. 395). Bazı kaynaklarda da «*Sundük*» (Arapça olup, «sandık, kutu» mânâsında) biçiminde yazılan bir isme rastlıyoruz (bk. Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, nşr. Ph. K. Hitti, Princeton 1930, s. 142).

(77) Krş. M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 67.

(78) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 16; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 34-35; krş. E. Honigmann, *a.g.e.*, s. 120.

doğru ilerleyen Sultan Alp Arslan'ın öncü kuvvetleri kumandanı bulunuyordu. O, karşılarında Ahlât muhafız kuvvetlerinin bulunduğunu sanan, Trachaniotes kumandasındaki 20.000 kişilik öncü Bizans kuvvetlerine ani bir baskın yaptı. İmparator, Ermeni Vasilakes (Basil) kumandasında tekrar yardım kuvvetleri göndermişse de, bizzat Sultan'ın geldiğini öğrenen Trachaniotes Malatya'ya doğru kaçtı. Yine ayrı bir yardımcı kuvvetin başında bulunan Bryennios yaralandı. Vasilakes ise Sunduk'un eline esir düştü (79) (4-Zilkade 463/3 Ağustos 1071). Bu Türk beyi hakkında bilinen son haber, onun Sultan Melikşâh tarafından 470/1077'de Suriye melikliğine gönderilen Tuuş'un emrindeki beyler arasında (80) bulunduğu (81).

5 — Afşin (82) :

Savaşa katıldığından emin olduğumuz kumandanlardan biri de Bekçioğlu Afşin'dir. Sultan Alp Arslan'ın, Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'da gazalarda bulunan ünlü kumandanlarından biri olan Afşin, Ahmed-şâh ile birlikte adı geçen ülkede gaza yapmakla görevlendirilen Gümüş-tegin'in maiyetinde 459/1066-1067 yılında, Murad ve Dicle nehirleri havzalarıyla, Nizip, Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) şehirleri yörelerine akınlarda bulunup buralardaki Bizans kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra hareket üssü hâline gelen Ahlât'a dönmüştü. Afşin'in burada Gümüş-tegin ile arası açılmış ve onu öldürmüştür. Fakat o, bu kumandanı öldürdüğünden dolayı Sultan'dan son derecede korkması sonucu olarak beraberindeki kuvvetlerle birlikte batı yönüne hareketle Fırat nehrini geçtikten sonra Bizans topraklarına akınlara başladı (83). Afşin'in ordusu-

(79) Krş. el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 40-41; İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 25; Mehmet Altay Köymen, *Anadolu'nun Fethi*, «Dinayet İşleri Başkanlığı Dergisi» 1961, Ankara 1962, s. 107; aynı mll., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 266; aynı mll., *Alparslan ve Zamanı*, İstanbul 1972, s. 50; Ramazan Şeşen, *İmâd al-Din al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler*, SAD, III (1971), s. 254; Faruk Sümer, *Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri*, SAD, IV (1975), s. 202.

(80) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 56; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 66-67.

(81) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 202-203.

(82) «Afşin», Orta-Asya'da Uşrûşene eyâletinin İslâmiyetten önceki yerli prenslerine verilen ünvanıdır. Bk. W. Barthold, *Afşin*, İA, I, 146; *Afşin*, TA, I, 194.

(83) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 60; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 29; krş. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 259.

nun bir kısmı Gaziantep civarındaki Dülük (Dulük)'ü muhasara ve zaptederken, diğer bir kısmı Antakya bölgesini tamamiyle tahrip etti (84) (Ağustos - Eylül 1067). Bilâhare Malatya civarında bir Bizans ordusunu mağlup eden Afşin, Tohma vâdisini takip ederek, Kayseri'ye geldi; şehri zapt ile tahrip ve yağma etti (1067). Karaman eyâleti (Lycaonia) ne akınlar yapan Afşin, Toroslar'ı geçerek Kilikya bölgesine girdi; burada da yağmalar yaptıktan sonra, Amanos dağlarını aşarak, hareket üssü olan Haleb'e döndü. Ertesi yıl Afşin Bey Haleb'den Antakya'ya doğru hücumla geçti; fakat Alp Arslan'dan kendisini affettiğini bildiren bir mektup alınca, Irak'a doğru yola çıktı (Nisan 1068). Suriye'yi terkederek Sultan Alp Arslan'ın nezdine giden Afşin, Bizans imparatoru Suriye'de meşgul iken Selçuklu kumandanlarından Ahmed-şâh ile birlikte Ahlât hareket üssünden Orta Anadolu'ya şiddetli bir akın yaptı; Sakarya (Sangarius) havzasına kadar ilerledi ve İstanbul-Kilikya yolu üzerinde önemli bir kilit noktası olan Amorium (Emirdağ civarındaki Ammüriye)'u zapt ve tahrip etti (85). Bu mühim olayı Pozantı (Podandos)'da öğrenen İmparator, Afşin'in yolunu kesmek istediye de, Türk kumandanı süratle döndüğünden muvafak olamadı. Ertesi yıl (1069), Selçuklu akıncıları, doğudan, güneydoğudan ve güneyden Anadolu'ya akınlar yapmaya devam ettiler. Bu akıncıların başında Afşin, Ahmed-şâh, Sunduk v.s. bulunuyordu (86).

1070 yılı içinde, Selçuklu tahtında hak iddia eden ve bu sebeple eniştesi olan Alp Arslan tarafından Afşin'e takip ettirilen Kurtçu (Er-Basgan) (87), bir kısım Nâvekiyye Türkmen-

(84) Krş. İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 67.

(85) Krş. Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 137, 139; Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s. 259-260; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 20.

(86) Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s. 261.

(87) Bu beyin adı Bizans kaynaklarında (meselâ bk. Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, nşr. TTK, Ankara 1971, s. 31-32) Chrysoskulos, Ermeni kaynaklarında Guédric (meselâ bk. Urfalı Mateos, *Vekayi-nâme (952-1136)*, çev. Hrnt D. Andreasyan, nşr. TTK, Ankara 1962, s. 137) şeklinde geçmekte olup, Arap ve Fars kaynaklarında muhtelif şekillerde yazılmakta ve okunmaktadır. Bu hususta bk. C. Cahen, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TM, XVII (1972), s. 86-87, dipnot 31; M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 65, dipnot 1; krş. *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, s. 39, dipnot; İ. Kafesoğlu, *Sel-*

leri (88) ile, Anadolu'ya doğru kaçtı, Kızılırmak (Halys) kıyılarına kadar ilerledi. Bilâhare Bizans'a sığındı. Kurtçu'yu ele geçiremeyen Afşin, yürüyüşüne devam ederek Kapadokya şehirlerinin çoğunu aldıktan sonra (89), Frigya'ya girdi. Honas (Khonae, Denizli yakınında) ve Laodicea (Denizli'nin birkaç mil gerisinde) şehirlerini yağma ve tahrip ettikten sonra Marmara sahillerine kadar geldi (90). Kurtçu'nun teslimini İmparator'dan talebetti. İmparator, himâyesine aldığı bir insanı teslim etmenin şerefine aykırı olduğu cevabını verdi. Kurtçu'yu takip vesilesi ile denize ulaşan ilk Türk kumandanı şerefini kazanmış olan Afşin, zorluklar içinde ve aldığı ganimetlerin bir kısmını bırakmak pahasına, kışı Toroslar'da geçirdikten sonra ilkbaharda İran'a dönerek durumu Sultan'a arzetti. Halbuki takibe memur edildiğinden beri ondan haber alamayan Sultan üzüntü içinde idi (1071) (91). Dönüşünden bir müddet sonra Malazgirt savaşı vukubuldu. Afşin'e dair son haber, onun Suriye melikliğine gönderilen Tutuş'un buyuruğuna verilmiş olduğudur (92). Tutuş'un Dimeşk ve Filistin hâkimi Atsız'ı, gadrederek, öldürmesi Afşin ve diğer beylerin ondan ayrılmasına sebep olmuştur. Afşin, Arslan-taş ve diğerleri etrafı yağmalaya yağmalaya Kuzey Suriye'ye geldiler ve Fırat'ı geçip büyük bir ganimetle Diyârbekir tarafına yöneldiler. Büyük bir kumandan olduğu açıkça görülen Afşin Bey'in ölüm tarihi belli değildir. Bununla beraber onun bu dönüşten az sonra ölmüş olduğu tahmin edilebilir. Aksi takdirde Afşin gibi büyük ve dirayetli bir kumandanın yeni faaliyetlerinden kaynakların bahsetmemesi hayret verici olurdu (93).

çuk'un Oğulları ve Torunları, TM, XIII (1958), s. 129; Mehmet Altay Köymen, *a.g.m.*, «Diyânet İşleri Başkanlığı Dergisi» 1961, s. 104, dipnot 1.

(88) Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 107-108; aynı mll., *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 203.

(89) Krş. C. Cahen, *a.g.m.*, TM, XVII (1972); s. 87.

(90) Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi, İkinci Kısım 1070-1429*, İstanbul 1969, s. 13; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 39-40.

(91) Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s. 262-263; aynı mll., *Alparşan ve Zamanı*, s. 41 v.dd.

(92) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 56; Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I*, s. 66-67.

(93) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 204. Afşin'in Anadolu'daki harekâtı için ayrıca bk. Ahmed b. Mahmüd, *a.g.e.*, I, s. 88 v.dd.; M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 60-61, 66, 68; krş. *Malazgirt Zaferi ve Alparşan*, s. 31, 33-34 v.b.

B — Malazgirt Savaşına Katıldıklarına Muhakkak Nazarı İle Bakabileceğimiz Beyler :

6 — Demleç (94) - oğlu Muhammed :

Malazgirt savaşına katıldığından şüphe etmiyeceğimiz beylerdendir. Nitekim merhum tarihçi Osman Turan, onun Malazgirt savaşında bulunduğunu ifade etmektedir (95). 461-462/1069-1070 yılında Emir Sunduk'un Bekçi-oğlu Afşin, Demleç-oğlu Muhammed v.s. gibi, ünlü Türkmen beyleriyle birlikte Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'ya akınlarda bulunduğunu biliyoruz. Demleç-oğlu Muhammed, Zilhicce 468/Haziran 1076 başlarında Kilâb-oğulları kabilesine karşı harekete geçen Ahmed-şâh'a yardım etti. Kilâb-oğulları daha harbe girişmeden kaçtılar (96). Demleç-oğlu sonradan, Afşin, Ahmed-şâh, Sunduk v.s. gibi, Türkmen beyleriyle birlikte, Sultan Melik-şâh tarafından 470/1077-1078 yılında Suriye'ye tayin edilen Tutuş'un maiyetine verilmiştir (97). Demleç-oğlu Muhammed'in oğullarından Toğan Arslan 1104 yılında (98) Bidlis ve Erzen hâkimi olup, nesli uzun bir zaman bu bölgeyi idare etmiştir (99).

(94) Bu isim, «Dılmaç» (meselâ bk. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 7, 40, v.b.; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 34 v.b.; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 135, 156; aynı mll., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 4, 111 v.b.; «Dılmaç», «tercüman» mânâsına gelir. Bk. *Tarama Sözlüğü II*, nşr. TDK, Ankara 1965, s. 1158; M. Tayyib Okıç, *Hadiste Tercüman*, İFD, XIV (1966), s. 32), «Dimlac» (bk. F. Sümer, *a.g.e.*, s. 133; aynı mll., *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 204), «Damlac» (krş. O Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 112) şekillerinde okunmaktadır. Son olarak A. Sevim tarafından (bk. İbnü'l-Adım, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Giriş, s. XXXIII, 26, 28) «Demleç» biçiminde okunmuştur. Bizce bu kelime Türkçe olup, «temle-» (tırkazlamak, bk. Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, nşr. TDK, Ankara 1943, s. 597) fiil köküne, isim yapan «-ç» eki (bu ek için bk. V. Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, nşr. TDK, Ankara 1974, s. 42-44) getirilerek yapılmıştır: *Temle+ç>Temleç> Demleç*: «Tırkaz, kapının arkasına sürülen odun veya demir sürgü.»

(95) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 111.

(96) İbnü'l-Adım, *Buğye*, s. 41-42, 45-46, trc.: s. 26, 28; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 63-64.

(97) İbnü'l-Adım, *Zübde*, II, 56; krş. M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 106-107; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 40.

(98) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 111.

(99) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 204.

7 — Arslan - taş :

Malazgirt savaşına iştirak ettiği hemen hemen muhakkaktır. Emekli gnl. Selâhattin Karatamu, onun Malazgirt savaşına katıldığını söylemektedir (100). Sultan Alp Arslan 459/1067 senesinde Aral gölü havalisini itaata alırken, kumandanlarından Gümüş-tegin, Afşin, Ahmed-şâh, Arslan-taş, Demleç-oğlu, Fırat ve Dicle bölgesinde, Doğu Anadolu'da ileri harekâta giriştiler (101). İbnü'l-Adîm'e göre, Tutuş'tan kaçan Arslan-taş 472/1079'da Rûm'a yâni Süleymân-şâh'a gitmiştir (102). Sultan Melik-şâh 485/1092 yılında onu, Bâtınilerin lideri Hasân-ı Sabbâh'ı tenkil etmek üzere gönderdi. Arslan-taş, Kazvin civarındaki Alamût'u kuşattı ise de netice alamadan geri dönmek zorunda kaldı (103). İbnü'l-Esir'in kaydettiğine göre, Sincâr (Musul dolaylarında) (104), valisi Arslan-taş, Sultan Berkyaruk zamanında 491/1097 tarihinde, Kür-Boğa, Dukak b. Tutuş, Atabeg Tuğ-tegin, Cenâhüddevle ve Süleymân b. Artuk gibi kumandanlarla birlikte, Antakya'yı muhasara eden Haçlılara karşı şehrin müdafaasına iştirak etti (105). Bu beyin ne zaman öldüğü hakkında bize herhangi bir bilgi ulaşmamıştır.

8 — Dudu (106) - oğlu (Tutu - oğlu) :

Prof. Faruk Sümer, onun Malazgirt savaşına katıldığını ifade etmektedir (107). 468/1075 yılında Haleb bölgesine, Anadolu'dan bazı yeni Türkmen zümrelerinin gelmiş olduğunu gö-

(100) Selâhattin Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi II'nci Cilt Eki, Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)*, s. 132.

(101) İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 7.

(102) İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, 67; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 71.

(103) İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 133-134; aynı mll., *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul 1973, s. 127; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 212; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 246.

(104) Yâkût el-Hamevi *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1397/1977, III, 262.

(105) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 276.

(106) Kanaatimizce bu kelime, Türkçeye Farsça «Tüti» (papağan, dudu kuşu, bk. Ziya Şükûn, *Farsça - Türkçe Lûgat*, II, 1367; Arif Etik, *Farsça - Türkçe Lûgat*, İstanbul 1968, s. 285) kelimesinden «Dudu» şeklinde geçmiştir.

(107) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 204.

rüyöruz. Bu Türkmenlerin başında Ahmed-şâh adlı bir Türkmen beyi bulunmakta idi. Ahmed-şâh, aralarında Dudu-oğlu'nun da bulunduğu Afşin, Demleç-oğlu Muhammed, Sunduk gibi ünlü Türkmen beyleriyle birlikte Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'da fetih ve gaza savaşlarına girişmiştir (108). 470/1077-1078 yılında Sultan Melik-şâh, kardeşi Tâcüddevle Tutuş'a, fethede devam maksadiyle, Suriye'yi iktâ etmiş (109), ayrıca Bekçi-oğlu Afşin, Sunduk et-Türki, Demleç-oğlu Muhammed, Dudu-oğlu, Birik-oğlu gibi ünlü Türkmen beyleri (110) ile Musul hâkimi Şerefüddevle Müslim ve Benü Kilâb kabilesi kuvvetlerinin (111) onun hizmetine girmesini emretmiştir (112). Dudu-oğlu hakkında kaynaklarda başka herhangi bir kayda rastlamıyoruz.

9 — Birik (113) - oğlu :

Malazgirt savaşına iştirak ettiği (114) söylenen bu bey hakkında sadece İbnü'l-Adim çok kısa bilgi vermiş bulunmaktadır. Buna göre, yukarıda da açıkladığımız gibi, Tutuş'un hizmetine verilen emirler arasında (115) onun da adı zikredilmektedir.

10 — Artuk (116) :

Malazgirt savaşına katılmış olan (117) Artuk Bey, Alp Arslan ve Melik-şâh devrinin büyük kumandanlarındanır. Meş-

(108) Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 61.

(109) el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 71; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 37.

(110) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 56; krş. M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 106-107; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 156; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 133; aynı mll., *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 204.

(111) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 57.

(112) Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 66-67.

(113) Bu kelimenin nasıl okunacağı ve mânâsının ne olduğu hakkında kaynaklarda bilgi bulunamadı.

(114) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 204.

(115) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 56; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 204.

(116) «Artuk» (=artık), «eksük» (=eksik) kelimesinin zıddı olup, «fazla, ziyâde, artan, geri kalan» mânâlarını ifade etmektedir.

(117) Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33; A. Sevim, *Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri*, Belleten, c. XXVI, sayı 101 (Ocak 1962), s. 124; Erdoğan Mercil, *Artuk - Oğulları*, KTİA, I, 176.

hur Türk tarihçisi Münecim - başı, Kayı boyuna mensup olup secaat ve kahramanlığı ile Türkmenler üzerinde büyük bir nüfuz sahibi bulunan Artuk Bey'in Alp Arslan'ın yanında, 1064 yılında, Kafkasya ve Şarki-Anadolu seferine katıldığını yazar. Zahireddin Nişabûri, Artuk Bey'in Malazgirt muharebesine iştirak ettikten sonra Alp Arslan'ın kendisine Âmid (Diyârbekir), Mardin, Harput ve Malatya şehir ve vilâyetlerini iktâ eylediğini (118) söylerse de bu ifade tarihi realiteye aykırı bir yakıştırmadan ibarettir (119).

1071'den sonra Sultan Alp Arslan Türk beylerine ve boylarına Anadolu'yu istilâ emrini verince Artuk, merkezi kuvvetlerin başında, fetihlere girişmiş; büyük bir ordu ile Anadolu'ya girerek Kızılırmak ve Yeşilirmak havzalarını süratle açmıştır. 1072 yılında Isak Komnenos kumandasında bulunan bir Bizans ordusunu mağlûp ve kumandanını esir eden Artuk Bey, süratle Sakarya (Sangaria, Sangarius) vadilerine doğru ilerledi (120). Alp Arslan'ın ölümü üzerine oğlu Melik-şâh ile kardeşi Kavurt arasında vukubulan taht mücadelesi ehemmiyet kazandığından büyük vezir Nizâmülmülk Artuk Bey'i de Anadolu'dan çekti ve 1073 Nisanında Artuk Bey, Melik-şâh'ın zafer kazanmasında mühim bir hizmet gördü (121).

Melik-şâh bu hizmetlerinden sonra Eksük-oğlu Artuk Bey'i önce, 469/1076 yılında, Hulvân (Luristan)'a tayin etmiş (122); daha sonra da (1077'de) Karmatileri tenkil için Bahreyn seferine göndermiştir (123). Melik-şâh'ın, Mervân-oğullarının idaresindeki Diyârbekir'in fethine gönderdiği devlet adamları arasında Artuk Bey de bulunuyordu (124).

(118) Zahireddin Nişabûri, *Selçuk-nâme*, s. 27; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 38; M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 80; A. Sevim, *a.g.m.*, Belleten, c. XXVI, sayı 101 (Ocak 1962), s. 125; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 134.

(119) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 134.

(120) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 213.

(121) Aynı mll., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 36.

(122) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 89; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 38.

(123) Bu hususta geniş bilgi için bk. Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, Giriş, s. 22-23, mt., s. 181-182; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 38-39; Ali Sevim, *Sultan Melikşah Devrinde Ahsâ ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi*, Belleten, c. XXIV, sayı 94 (1960), s. 209-232.

(124) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 135; Erdoğan Merçil, *a.g.mad.*, KTİA, I, 176.

Melik-şâh'ın merkezîyetçi bir imparatorluk ve otoriter devlet kurmak davasında bulunması Selçuklu sultanı ile emirinin münasebetlerini bozmuş ve yeni devrin gidişine ayak uyduramayan Artuk, 1084'de Diyârbekir'den Suriye'ye gitmiştir (125). Melik-şâh'ın, Haleb'de Suriye meliki olan kardeşi Tutuş'un tâbiyetine girmiş ve Tutuş ona Kudüs ve yörelerini iktâ etmiştir (1085-1086) (126). Artuk Bey, Tutuş'la birlikte, Anadolu'da evvelce kendi fütühat ülkesine yerleşmiş bulunan Süleyman-şâh'a kızgınlığından ona karşı 1086 senesinde zafer kazanmakta büyük rol oynamıştır (127).

Artuk Bey, 5 yıl Kudüs'de vâililik yaptıktan sonra nihayet 484 (128) / 1091 yılında, 23 yıl (1063 - 1086) gibi uzun bir zaman durup dinlenmeden savaştan savaşa koşmanın yorgunluğu içinde hayata veda etmiş (129) ve Süleymân mabedine giden yol üzerinde defnolunmuştur (130).

Kaynaklar Artuk Bey'in akıllı, kudretli ve kahraman bir insan olduğunu (131) söylerler, ki onun hayatı bu vasıflarını meydana koymuştur. İbnü'l-Esir de onun hiçbir savaşta mağlubiyet görmediğini (132) söyler (133).

11 — Tutak (134) :

Malazgirt muharebesine katılan beylerden biri de Tutak'-

(125) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 135.

(126) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 115; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 89; Erdoğan Merçil, *a.g.mad.*, KTİA, I, 176.

(127) Krş. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 147; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 89; M.A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 108; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 135.

(128) es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. M. Yusuf Necm, Wiesbaden 1971, VIII, 336.

(129) A. Sevim, *Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri*, Belleten, c. XXVI, sayı 101 (Ocak 1962), s. 145.

(130) İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, nşr. İhsân Abâs, Beyrut 1968, I, 191; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 225; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 135-136.

(131) Meselâ, krş. es-Safedi, *a.g.e.*, VIII, 336.

(132) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 147; krş. A. Sevim, *a.g.m.*, Belleten, c. XXVI, sayı 101 (Ocak 1962), s. 145.

(133) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136.

(134) Kanaatimizce, «Tutak» kelimesi, Türkçe olup, aslı «Tutgak»tır. Dilimizde hece başlarında «g» sesinin düşmesi olağandır (*Tutgak* > *Tutak*). «Tutgak», «geceleyin düşmanın gözcülerini ve ileri kollarını yakalamak için çıkarılan atlı bölük» (bk. Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, trc. Besim Atalay, nşr. TDK, Ankara 1939, I, 467) ve «öncü» (bk. Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III, İndeks*, s. 475) mânâlarını ifade etmektedir.

tır (135). Savaştan ve Artuk Bey'den sonra Anadolu'da başlıca kumandanın Tutak olduğunu Bizans kaynakları (Bryennios, Anna Kommene) kaydeder. Filhakika Tutak, 100 bin kişilik bir ordu ile Orta Anadolu'ya girince mücadele halinde bulunan Ursel ve müstakbel Bizans imparatoru Alexis onunla ittifak yapmak lüzumunu duydular. Tutak Bey kendisi ile anlaşmak isteyen bu iki düşmandan Alexis'i tercih etti. Ursel, Artuk Bey tarafından serbest bırakılınca, Amasya'ya varmış; yerli halk onu Bizanslılara tercih etmişti. Şimdi Tutak Norman reisini yakalayarak onu Bizans kumandanına teslim için ödenecek parayı bekliyordu. Ursel'in Tutak'ın eline geçmesinden faydalanan Alexis Amasya'ya vardı ve para tedarikine girişti. Bu hadiseden sonra bir daha Tutak'tan bahsedilmemiştir (136).

C — Malazgirt Savaşına Katılması Muhtemel Olan Diğer Beyler :

12 — Dânişmend (137) :

Malazgirt savaşına katılan (138) kumandanlardan olan Dânişmend'in, başlangıçta, kendisini Anadolu'ya gönderen Alp Arslan'ı, sonra da Melikşâh'ı metbû tanıdığı muhakkaktır (139). Emir Dânişmend'in asıl adı Taylu'dur (140). İslâmî adı Ahmed

(135) Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 55; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 206.

(136) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 36-37; krş. M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 86-87; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 67-68; ayrıca bk. C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 88; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, nşr: TTK, Ankara 1981, s. 322.

(137) «Dânişmend», Farsça bir kelime olup «bilgin» demektir (bk. Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, I, 855).

(138) Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33; M.A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 140.

(139) M.A. Köymen, *a.g.e.*, s. 140.

(140) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 300; M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 93; C. Cahen, *a.g.e.*, s. 97. Osman Turan (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 117), Dânişmend Gazi'nin Türkçe adının Gümüş-tegin olduğunu ve babasının da Taylu ismini taşıdığını ifade etmektedir.

olarak yaygın ise de İranlı tarihçiler (Zahireddin Nişâbüri, Hâfız Ebrû v.s.) onun daha çok Muhammed olarak anarlar.

Dânişmend Gazi'nin menşe'i, büyük ününden ötürü çeşitli milletlere bağlanmıştır. Ermeni tarihçiler (Urfalı Mateos, Vardân, Çamiçyan) onun aslen Ermeni olduğunu (141) rivayet ediyorlarsa da bunu kabul etmek imkânsızdır.

Kerimüddin Mahmüd Aksarayî (öl. 724/1324), Malazgirt zaferini müteakip, Dânişmend'in Niksar, Tokat, Elbistan ve havalisini zaptettiğini (142) söyler. İranlı tarihçilere göre Dânişmend, Sultan Alp Arslan ümerasından olup, Malazgirt savaşına iştirak etmiş ve sultan muzafferiyetten sonra, kendisine Kayseri, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya şehir ve havalilerini ayırmış (143) ve o da bu bölgeleri açarak, burada bir emirlik kurmuştur. Bu rivayet Aksarayî'nin verdiği malûmatın bir başka şekliinden ibaret olup, tarihî hakikatlere zıt düşmektedir. Bu seneler içinde yaşayıp, vukuatı zapteden Bizans müverrihleri ise, Dânişmend'den hiç bahsetmezler ve bilakis 1072 senesinden itibaren Sultan Melik-şâh'ın maiyeti erkânından Emîr Tutak ile Emîr Artuk'un büyük orduları ile Anadolu'ya girip, bütün Orta Anadolu'yu açtığını söylerler. Emîr Dânişmend'e isnat edilen fütuhât muntakasının büyük kısmı Artuk Bey tarafından açılmış ve bu emîr, Arap memleketlerini fethetme memur olarak, Irak'a gittikten sonra belki de onun yerine Dânişmend gönderilmiştir (144).

Dânişmend Gazi, 1097'de ve 1101'de Haçlılara karşı başarılı savaşlar vermiş (145), Süryani ve Ermeni kaynaklarına göre (146) 1104'de ölmüştür (147).

(141) Krş. C. Cahen, *a.g.e.*, s. 96.

(142) Kerimüddin Mahmüd Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, TTK, Ankara 1944, s. 17; M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 89.

(143) Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33, 39.

(144) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 103.

(145) Krş. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 300, 345; M.A. Köymen, *a.g.e.*, s. 140; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971, s. 45.

(146) Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 225; krş. M.A. Köymen, *a.g.e.*, s. 140.

(147) M.H. Yinanç, *Dânişmendliler*, İA, III, 468 v.dd.; *Dânişment*, TA, XII, 273. *Dânişmend Gazi ve Dânişmendliler* hakkında geniş bilgi için bk. M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 89-103; M.A. Köymen, *a.g.e.*, 139-141; C. Cahen, *a.g.e.*, s. 96-97 v.b.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 112-147; C.E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 166-168.

Malazgirt savaşında bulunduğu (149) rivayet edilen Emir Saltuk'un, Malazgirt zaferini müteakip (1071) Erzurum ve havalisinde bir beylik kurduğu anlaşılmaktadır. İbn Hacer el-Askalâni (öl. 852/1448)'nin *Kitâbü'l-İnbâ'*sındaki bir kayda nazaran, bu beyliğin kurucusunun Emir Saltuk olduğu kesinlik kazanmıştır (150). Zahîreddin Nişâbüri ve ayrıca Reşidüddin tarafından kaydedildiğine göre, Alp Arslan, Malazgirt zaferinden sonra, İmparator IV. Ramonos Diogenes'in ölümüyle, barış şartlarının yerine getirilmemesi üzerine (151), buyruğunda bulunan Artuk, Saltuk, Mengüçik, Çavuldur, Çavlı ve Dânişmend gibi beylere Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını emretmiş ve onlara fethettikleri yerlerin kendilerine ve oğullarına ait olacağını söylemiştir. (152). Bunun üzerine, Emir Saltuk Erzurum şehri ve bölgesini zaptetmiştir. Anadolu'da ilk devlet ve beylik kurucularını Alp Arslan'a bağlayan rivayetler umumiyetle muahhar ve yakıştırma olmakla beraber Saltuklulara ait bu kaydın doğru bulunduğu muhakkaktır (153). Saltuk'un da Dânişmend ve Mengüçik gibi, kendisini Anadolu'ya gönderen Büyük Selçuklu İmparatoru Alp Arslan ile haleflerini metbu tanıdığı kabul edilebilir. En zayıf zamanında İrak Selçukluları

(148) «Saltuk» kelimesinin «bırakmak», «koyuvermek» demek olan «sal-» köyünden geldiği ve I. çoğul şahıs (belirli geçmiş zaman) anlamında olduğu muhakkaktır. Böylece «Salduk» (*Saltuk*) «braktık», «koyuverdik» mânâsına geliyor. Bunun Türklere çocuğun yaşamasını temin için konulan isimlerden biri olması ihtimali vardır. Aynı vezinde başka masdarlardan meydana getirilmiş bazı adlar da vardır: *Tapduk*, *Bulduk* (bk. F. Sümer, *Saltuklular*, SAD, III (1971), s. 395). «Saltuk» adına oldukça erken bir devirde rastlıyoruz. Nitekim el-Kindi (öl. 350/961), Halife el-Mütevekkil zamanında Müzâhim'in kumandanlarından *Saltuk et-Türki* adlı bir Türkün, 252/868'da Mısır'da çıkan bir isyanda âsilere ağır kayıplar verdirdiğini kaydetmektedir (bk. el-Kindi, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, nşr. R. Guest, Leyden-London 1912, s. 208; H.D. Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 171) ki dikkate şâyandır.

(149) Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33; M. A. Köymen, *a.g.e.*, s. 141; C. E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 283.

(150) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, III (1971), s. 396, 401.

(151) C.E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 283.

(152) Zahîreddin Nişâbüri, *a.g.e.*, s. 27-28; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33, 39; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, III (1971), s. 401.

(153) Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 4.

Devleti hükümdarı II. Tuğrul (1177-1194) adına para bastırarak, onu metbu tanıdığına bakılırsa, bu devlette, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun vasallığının an'ane haline geldiği ileri sürülebilir (154).

Erzurum bölgesinde yüz yıldan fazla hüküm süren Saltuklular hakkında, kaynaklar ve öteki belgelerin verdiği bilgiler çok azdır. Son zamanlarda yapılan araştırmalarla, bilinenin aksine, bu beyliğin Saltuk tarafından kurulduğu ortaya çıkmakla beraber, hükümdar listesindeki bazı tereddütler ortadan giderilememiştir (155).

14 — Mengüçik (156) :

Asıl adı Ahmed olan Mengüçik Gazi, Alp Arslan'ın Malazgirt savaşında bulunmuş olan Artuk, Saltuk, Dânişmend, Çavlı, Çavuldur (belki Çavuldur Çaka) gibi, beylerinden birisi olup (157), zaferden sonra, Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar (Kolonias, Kogonya) şehirlerini fethetmiştir (158).

Zahireddin Nişâbüri Mengüçik Ahmed Gazi'nin Alp Arslan tarafından Anadolu fetihlerine gönderilen kumandanlar arasında bulunduğunu ve Sultan'ın Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar bölgelerini kendisine iktâ eylediğini söyler (159). Büyük Türk tarihçisi Münecim-başı (öl. 1113/1702) da, Câmî'u'd-

(154) M.A. Köymen, *a.g.e.*, s. 141-142.

(155) C.E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 283. *Saltuklular* hakkında geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, *Saltuklular*, SAD, III (1971), s. 391-433; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 3-52; ayrıca bk. C. Cahen, *a.g.e.*, s. 118-119; C.E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 283-284.

(156) Bu isim *Mengüçik*, *Mengücek*, *Mengüçük* şekillerinde okunmaktadır. Bk. Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33; Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, İstanbul 1971, s. 27, dipnot. «*Mengüçik*» adı, Türkçe «ebedi, sonsuz» mânâsına gelen «*menğü*» (bk. Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III*, *İndeks*, s. 313; Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, İstanbul 1945, IV, 411) ile «*-çik*» küçültme ekinden meydana gelmiştir (bk. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 55, dipnot 1; C.E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 280).

(157) Zahireddin Nişâbüri, *a.g.e.*, s. 27-28; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33.

(158) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 87; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 70; Faruk Sümer, *Mengüçükler*, İA, VII, 713; aynı mll., *a.g.m.*, SAD, III (1971), s. 401.

(159) Zahireddin Nişâbüri, *a.g.e.*, s. 22, 28; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 39; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 55-56.

Düvel'de, büyük bir ihtimal ile bu esere dayanmayarak, Alp Arslan'ın 464/1071-1072'de adı geçen şehirleri Mengüçik Gazi'ye temlik ettiğini söyler. Bu bilgiler, sonraki vaziyete bakılarak verilmiş bir hüküm mahiyetinde görünüyorsa da, esas itibarı ile tarihi bir gerçeği ifade etmesi imkânsız değildir. İbn Bibi, Mengüçik'i Gazi sıfatı ile birlikte yazarak, onun Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Kutalmış-oğlu Süleymân'ın beylerinden olduğunu (160) kaydeder (161).

Kerimüddin Mahmüd Aksarayı de Mengüçik Gazi'nin Kılıç Arslan ve Dânişmend Ahmed Gazi ile birlikte Haçlı savaşlarına katıldığını (162) belirtmekle tarihe uygun bilgilere yenilerini ilâve eder (163).

15 — Çavlı (164) :

Reşidüddin, Malazgirt savaşına iştirak eden beyler arasında onun da adını (165) zikretmektedir. Fakat bu husus, diğer kaynaklarca teyit edilmemiştir Sakavı (166) sanını taşıyan Çavlı'yı Çavlı Candar (öl. 541/1146) ile karıştırmamak gerekir.

Emir Çavlı, 459/1067'de Sultan Alp Arslan'a isyan eden Kavurt üzerine gönderilmiş ve galip gelmiştir (167).

Çavlı, Uvak-oğlu Atsız'ın kardeşi idi. Atsız Bey, Şöklü ve Kutalmış-oğulları galesini bertaraf etmeğe muvaffak olduk-

(160) İbn Bibi, *Târih-i Âli Selçuk*, nşr. Houtsma, Leiden 1902, V, 2'ye istinaden: Faruk Sümer, *a.g.mad.*, İA, VII, 713.

(161) Faruk Sümer, *a.g.mad.*, İA, VII, 713.

(162) Kerimüddin Mahmüd Aksarayı, *a.g.e.*, s. 27.

(163) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 56. *Mengüçükler* hakkında geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, *Mengüçükler*, İA, VII, 713-718; Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, İstanbul 1971; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 55-79; ayrıca bk. C. Cahen, *a.g.e.*, s. 119-120; C.E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 279-282.

(164) Bu isim, «şöhret, şan, ses» mânâsına gelen «çav» (bk. Reşid Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 127) kelimesinin sonuna «-lı» sıfat eki getirilerek teşkil edilmiştir. «Çavlı», «şöhretli, meşhur» (bk. *Tarama Sözlüğü II*, nşr. TDK, Ankara 1965, s. 843) ve «şahin ve doğan yavrusu» (bk. Ş. Sâmî, *Kâmûs-i Türki*, Derse'âdet 1317, I, 505; Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, İstanbul 1928, II, 401) mânâsını ifade etmektedir ki, her iki mânâ da yerinde ve uygundur.

(165) Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33.

(166) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 298, 318, v.b.

(167) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 116.

tan sonra (468/1075), Hama'nın batısında bulunan Rafeniyye'yi işgal etmiş ve burasını kardeşi Çavlı'ya vermiştir (168). Rafeniyye'ye yerleşen Çavlı, komşu yörelere akınlarda bulunmuş ve bu arada akınlarını, Haleb'in güney yörelerine kadar uzatmıştı. Çavlı'nın bu harekâtını durdurmak için Haleb hükümdarı Nasr, ona karşı Ahmed-şâh kumandasında bir miktar kuvvet gönderdi. Hama topraklarına gelen Ahmed-şâh burada Çavlı kuvvetleriyle yaptığı çarpışmada bozulmuş ve askerleri de yağma edilmişti. Daha sonra Ahmed-şâh, Çavlı'ya karşı yeniden yürümüş, her iki taraf arasında yapılan çarpışmada bu defa Ahmed-şâh kuvvetleri galip gelmiştir (169).

Çavlı, önceleri Berkyaruk'un emirlerindendi. Bu hükümdar zamanında Huzistan'ın bir bölümünü idare etmiş ve Bâtınilerin bu bölgedeki zararlı faaliyetlerini önlemiştir (170). Berkyaruk'tan sonra Selçuklu sultanı olan Muhammed Tapar, emirlerini dinlemeyen Musul emiri Çökermiş (171) üzerine Çavlı'yı göndermiştir. 500/1106 yılında Hemendan'dan hareket eden Çavlı Erbil önünde karşısına çıkan Çökermiş'i yenerek esir etmişse de (172), Musul'u ele geçirememiştir. Bu sırada Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan, Musulluların şehri kendisine verecekleri yolunda haber göndermeleri üzerine hızla gelmekte olduğundan Çavlı kuşatmayı kaldırarak Hâbur taraflarına gitmiş ve Rahbe şehrini ele geçirmiştir. Musul'a gelen ve orada kendi adına hutbe okutan Kılıç Arslan, Çavlı'nın üzerine yürümüş, bu sırada boş durmamış olan Çavlı Haleb hâkimi Rıdvân ve Mardin beyi Artuklu İl-gazi ile birleşmiştir. Zilkade 500/Haziran (veya Temmuz) 1107'de Hâbur suyu kenarında yapılan savaşta, Çavlı ve müttefikleri üstün gelmişlerdir. Yiğitlik gösterdiği halde emirlerinin hıyaneti yüzünden yenilen Kılıç

(168) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 47; Ahmed b. Mahmüd, *a.g.e.*, II, s. 42; Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I*, s. 48, 61.

(169) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 47-48; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 61-62.

(170) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 319-320; krş. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 246.

(171) Bu isim çeşitli şekillerde okunabilmektedir. Bu hususta bk. M.A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 111; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 161, 180, 181; aynı mll., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 87, 88 v.b.; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, İstanbul 1974, s. 84 v.b.; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum 1978, s. 21.

(172) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 422 v.dd.; M.A. Köymen, *a.g.e.*, s. 111-112.

Arslan, atı ile birlikte Hâbur ırmağında boğulmuştur (173). Kazandığı bu kolay zaferden sonra Musul'a savaşız giren Çavlı, Kılıç Arslan'ın oğlu Melik-şâh'ı Büyük Selçuklu sultanı Muhammed'in yanına göndermiştir (174).

Çavlı bağımsız olma hevesine kapılmış, fakat bu davranışı Musul'u kaybetmesine sebep olmuştur. Gerçekten Çavlı'nın, emirlerini dinlemediğini gören Sultan Muhammed, Altun-tegin-oğlu Emir Mevdûd'u onun üzerine göndermiştir. Emir Mevdûd, Safer 502/Ağustos 1108'de, büyük bir ordu ile gelerek Musul'u almış (175) ve Çavlı bir kısım adamları ile birlikte Cizre bölgesine çekilmiştir (176).

Aynı sene içinde Çavlı, elinde tutsak bulunan Urfa kontu Baudouin du Bourg'u serbest bırakarak onunla anlaşmış (177) ve onun yardımı ile Suriye'de bir beylik kurmak istemiştir. Ancak Çavlı, bunda da başarı kazanamamış ve en sonunda Hemedan'a gidip Sultan Muhammed'den affını rice etmiştir. Bu dileği kabul eden Sultan, ona Fars valiliğini vermiş (178), Çavlı burada Kirmân hükümdarı ile yaptığı bir savaştan dönerken 510/1116'da ölmüştür (179).

16 — Çavuldur (180) :

Reşidüddin'in kaydettiğine göre, Malazgirt savaşına iştirak

-
- (173) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 428-430; M.A. Köymen, *a.g.e.*, s. 112; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 88; aynı mll., I. *Kılıç Arslan*, IA, VI, 686; krş. bir de Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 231.
- (174) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 430; Çavlı, TA, XI, 399.
- (175) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 457.
- (176) Çavlı, TA, XI, 399.
- (177) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 460 v.dd.; Işın Demirkent, *a.g.e.*, s. 109 v.dd.
- (178) Krş. Işın Demirkent, *a.g.e.*, s. 120.
- (176) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 316 v.dd.; Çavlı, TA, XI, 399. Çavlı hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 298, 318, 319, 373, 422-426, 457-466, 516-521; Ali Sevim, *Haleb-Selçuklu Melikliği*, SAD, II (1970), s. 49-54; aynı mll., *Suriye Selçukluları II. (Tutuş'un Ölümünden Yıkılışlarına Kadar)*, Ankara 1983, s. 40-44; aynı mll., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 70, 86, 205-210; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 108-110, 149; Işın Demirkent, *a.g.e.*, bilhassa s. 104-117.
- (180) «Çavuldur» (veya Çavundur), Oğuzların Üçok kolundan bir Türk boyu (bu boy hakkında bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları*, s. 324-326) ve ayrıca şahıs ismidir. «Ça-

eden beylerden biri de Emîr Çavuldur'dur (181). Dânişmend-nâme'de Dânişmend Gazi'nin silâh arkadaşlarından Çavuldur Çaka adlı bir emirden bahsedilmektedir (182). Bu esere göre onun Oğuzların Çavuldur boyuna mensup olduğu ortaya çıkmaktadır (183). Zahîreddin Nişâbüri'nin Selçuk-nâme'sinde, Anadoluyu fetheden Sultan Alp Arslan'ın kumandanları arasında Emîr Çavuldur adı da geçiyor. Bu müellife ve ona istinat eden Reşidüddin'e göre, Emîr Çavuldur, Artuk, Saltuk, Mengüçik, Dânişmend ve Çavlı ile beraber Malazgirt savaşında bulunmuş ve Anadolu'da Maraş ile Sarus (Sarız) bölgelerini fethetmiştir (184). Bu kayıtlara dayanarak Çavuldur boyuna mensup Çaka (185) adlı bir beyin Anadolu'nun fethinde mühim bir rol oynamış olduğunu kabul edebiliriz (186).

17 — Kapar (187) :

Prof. Faruk Sümer ve Ali Sevim onun Malazgirt savaşına

vuldur» (*Çavuldur*), «nâmuslu, ünlü» demektir (bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 3. baskı, nşr. TTK, Ankara 1972, s. 96; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s. 344; Bedri Noyan, *Ad Vermede Gelenekler-Türkçe İnsan ve Aile Adları Hakkında*, Türk Kültürü, sayı 246 (Ekim 1983), s. 22).

(181) Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33.

(182) Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 324.

(183) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 88.

(184) Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 33, 39; Faruk Sümer - Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, mtn., s. 59, çev., s. 64; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 324; aynı mll., *Saltuklular*, SAD, III (1971), s. 401; aynı mll., *Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri*, SAD, IV (1975), s. 205.

(185) Bu iki şahsiyetin (*Çavuldur Çaka* ve *Çaka*) aynı kişiler olduğu M.H. Yinanç (*a.g.e.*, s. 127) ve A.N. Kurat (*Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 164) tarafından ileri sürülmüştür (bk. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 88, dipnot 18; krş. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 108; aynı mll., *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 101). *Çaka Bey* hakkında bk. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 107-112; A.N. Kurat, *Çaka Bey*, 3. basılış, Ankara 1966.

(186) Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 324.

(187) Bu isim, «kap» («kapmak», yakalamak, çarpmak, hücum ve def etmek», bk. Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, s. 262, «istilâ etmek», bk. *Tarama Sözlüğü IV*, nşr. TDK, Ankara 1969, s. 2248) kökünden gelmekte olup, «Kapar», «hücum ve def eder, istilâ eder» mânâlarını ifade etmektedir.

katıldığı görüşündedirler (188). Bu bey, Sultan Tuğrul Bey zamanında (1060'da) Anadolu'ya akınlarda bulunan beyler arasında zikredilmektedir (189). Ermeni müverrihleri, 1072 senesinde. **Kapar** adlı bir Türk beyinin Murad suyu havzasındaki harekât ve faaliyetinden bahsederler (190). Diğer bir kayda göre de **Emir Kapar**, 1077'den sonra, Ermeni Philaretos ile Sasunlu Ermeni prensi Thornig arasında vukubulan savaşta Philaretos'a yardım etmiştir (191).

Kapar hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Zaferi takiben **Kapar**'ı fethi hareketlerine girişmiş görmemiz, onun savaşın kazanılmasında rolü olduğuna, yani savaşa katıldığına kuvvetle ihtimal verdirir (192).

Ç — Bazı Günümüz Eserlerinde Malazgirt Savaşına Katıldıkları Söylenen ve Şüpheli Olan Beyler :

18 — Altun - tak (193) :

M. H. Yinanç **Malazgirt savaşına** iştirak eden beyler arasında onun da adını zikretmekte (194) ise de, bu husus şüphelidir. Hâcib ünvanını taşıyan (195) **Altun-tak** hakkında kaynaklarda az bilgi vardır.

İbnü'l-Esir'in kaydettiğine göre, **Altun-tak**, Sultan Tuğrul Bey zamanında Selçuklularla Gazneliler arasındaki mücadele esnasında (432/1040), Gazneli Sultan Mes'ûd'un Belh valisi idi (196).

456/1064'de Kutalmış'ın Sultan Alp Arslan'a yenildiği sa-

(188) Faruk Sümer - Ali Sevim, *a.g.e.*, Giriş, s. XVIII.

(189) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 54; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 109.

(190) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 82.

(191) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 68-69.

(192) Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 207.

(193) Bu isim, «*altun*» kelimesi ile, «*takınmak*, «*kuşanmak*» mânâsında olan «*tak*» kökünden «*tak*» (*takın*, *kuşan*) kelimesinden meydana gelmiş olabilir. «*Altun-tak*» şekli için bk. Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 107.

(194) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 74; krş. *Malazgirt Zaferi ve Alparslan*, s. 51.

(195) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, IX, 483; Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 237.

(196) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, IX, 483; krş. bir de Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseynî, *a.g.e.*, s. 9.

vaşta, Alp Arslan'ın yanında yer alan beyler arasında o da bulunuyordu (197).

Tarihçi Sibt İbnü'l Cevzi, onun, 478/1085 senesinde, Diyarbakir bölgesini ilhaka hazırlanan Fahrüddevle'ye, Sa'düddevle **Gevher-âyin**, Hille hâkimi Bahâ'üddevle Mansûr ve oğlu Sada-ka ve Artuk Bey gibi emirlerle birlikte yardımla görevlendirildiğini (198) kaydetmektedir. **Emir Altun-tak**'ın ne zaman öldüğünü bilmiyoruz.

19 — Ahmed - şâh :

Bazı zamanımız tarihçileri (199) tarafından **Ahmed-şâh**'ın **Malazgirt savaşı**na katıldığı ifade ediliyorsa da, bu, bir tahminden ibarettir.

459/1066-1067 senesinde **Ahmed-şâh**'ın **Bekçi-oğlu Afşin** ile birlikte Anadolu'ya akınlarda bulunduğunu görüyoruz (200).

H. V./M. XI. asrın ikinci yarısı ortalarına doğru, Haleb bölgesine, Anadolu'dan bazı yeni Türkmen zümrelerinin gelmiş olduğunu görmekteyiz. Bu Türkmenlerin başında **Ahmed-şâh** adlı bir Türkmen beyi bulunmakta idi (201). **Ahmed-şâh**, bin Türkmen atlısı ile Haleb şehri dışındaki Hâzıru Süleymâniyye semtine yerleşmişti (202). Mirdâs-oğullarından Haleb hükümdarı Emir Nasr'ın hizmetine girmiş olan **Ahmed-şâh**, onunla birlikte, 461/1068 yılında Bizans imparatoru Romanos Diogenes tarafından zaptedilmiş bulunan Menbic şehir ve kalesini kuşat-

(197) Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseyni, *a.g.e.*, s. 21; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 107; aynı mll., *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 198, dipnot 4.

(198) Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, Giriş, s. 27, mtn., s. 237; krş. bir de M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 145.

(199) Bk. M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 74; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 135; Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I*, s. 61; aynı mll., *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 66; aynı mll., *Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları*, «Malazgirt Armağanı», s. 224; Selâhattin Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi II'nci Cilt Eki, Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)*, s. 132; Feridun Dirimtekin, *Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer*, «Malazgirt Armağanı», s. 245.

(200) Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I*, s. 29.

(201) *A.e.*, s. 61.

(202) İbnü'l-Adım, *Zübde*, II, 46; aynı mll., *Buğye*, s. 40, trc.: s. 25; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 61.

mıştır. Bir süre devam eden bu kuşatma üzerine, Bizans kuvvetlerinin yardıma gelmesinden ümidini kesen şehir kumandanı, şehri **Ahmed-şâh** ve Nasr kuvvetlerine teslim etmek zorunda kalmıştır (Safer 468/Eylül-Ekim 1075) (203). Müteakip aylarda, **Atsız Bey**'in kardeşi **Çavlı**'nın Haleb'in güney yörelerindeki hareketini durdurmak için Haleb hükümdarı Nasr, ona karşı **Ahmed-şâh** kumandasında bir miktar kuvvet gönderdi. Hama topraklarına gelen **Ahmed-şâh** burada **Çavlı** kuvvetleriyle yaptığı çarpışmada bozuldu ve askerleri de yağma edildi. Fakat daha sonra **Ahmed-şâh**, **Çavlı**'ya karşı yeniden yürümüş, her iki taraf arasında yapılan çarpışmada bu defa **Ahmed-şâh** kuvvetleri galip gelmiştir (204).

468 yılı Ramazan bayramında (Mayıs 1076) Nasr, **Ahmed-şâh**'i yakalatarak Haleb kalesine hapsedti. Nasr o gün ikinci vaktine kadar içmişti. Sarhoşluk sebebiyle o, Haleb dışındaki Hâzıru Süleymâniyye'de bulunan **Ahmed-şâh**'in maiyetinde bulunan Türkler üzerine saldırdı. Bu saldırı sırasında Nasr, bir Türk askerinin attığı okla öldürüldü (205). Bunun üzerine Türkler, şehre dağıldılar ve **Ahmed-şâh**'in salıverilmesini istediler. Haleb'in yeni sahibi, Nasr'ın kardeşi **Sâbık**, bu talebi yerine getirdi, **Ahmed-şâh**'a hil'atler giydirdi. Onun emri altındaki Türklerle de lütuf ve ihsanlarda bulunmak suretiyle yakınlıklarını kazandı. Onlar vasıtasıyla kardeşi **Vessâb**'a temayül gösteren kendi kabilesi **Beni Kilâb** üzerinde hâkim olmağa çalıştı. **Vessâb** da **Beni Kilâb**'i etrafına toplamağa gayret ediyordu. Bunun üzerine **Sâbık** bin Türk atlısının emiri olan **Ahmed-şâh**'i yardıma çağırıldı ve durumu onunla müzakere etti. **Ahmed-şâh**, o sırada beş yüz atlısıyla Anadolu'ya giden yol üzerinde konaklamış olan **Demleç-oğlu Muhammed** ile birleşerek **Vessâb**'ın kuvvetlerini hezimetete uğrattı (Zilhicce 468/Temmuz 1076). **Beni Kilâb**'ın hayli yekûn tutan deve, koyun v.s. bilumum metrukâtı ganimet olarak ele geçirildi. Muharebe esnasında Türkler karşı tarafın kölelerine asla dokunmamışlar, sayısı on bini aşan bu kölelerden

(203) İbnü'l-Adım, *Zübde*, II, 46; aynı mll., *Buğye*, s. 40, trc.: s. 25; M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 89; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 61.

(204) İbnü'l-Adım, *Zübde*, II, 47; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 61-62.

(205) İbnü'l-Kalânisi, *Zeylû Târihi Dimesşk*, nşr. A. F. Amedroz, Leyden 1908 s. 109; İbnü'l-Adım, *Zübde*, II, 49; aynı mll., *Buğye*, s. 40, trc.: s. 25; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 45; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 62.

hiçbirini öldürmemişlerdir (206). Az sonra Ahmed-şâh'ın Demleç-oğlu Muhammed ile arası bozulmuştur (207).

Suriye topraklarına girmiş bulunan Tâcüddevle Tutuş, Musul hâkimi Müslim'in kalabalık ordusu ile beraber 470/1077-1078 yılında, Emir Sâbık ve Ahmed-şâh'ın savunduğu Haleb'i kuşatmıştır. Tarihçi 'Azîmi (öl. 571/1175)'nin kaydına göre, bir gün Ahmed-şâh şehirden çıkıp Tutuş'un askerlerine hücum ile onların bazı çadırlarını yağma etmiştir. Fakat o, bu kuşatma savaşı sırasında bir mızrak darbesiyle öldürülmüştür (471/1078) (208).

20 — Porsuk (209) :

M. H. Yinanç v.b. (210), onun Malazgirt savaşına katıldığını söylüyorlarsa da, bu hususu teyit etmek zordur. Emir ünvanını taşıyan (211) ve büyük bir kumandan olan Porsuk, Tuğrul Bey'in azatlısı (211^a) ve dostu olup, Bağdat yangınından sonra (451/1059), bu şehrin şahneliğine tayin edilmiştir (212). Sultan Melik-şâh 471/1078'de kardeşi Tutuş'u Suriye'ye ve Emir Porsuk'u da Anadolu'ya göndererek Kutalmış oğulları ve Atsız tarafından kurulan Türkmen Kınık devletlerini itaate almak istemiştir (213). Anadolu'ya gönderilen Porsuk (214), bu büyük ülkeyi Büyük Selçuklulara bağlamağa çalıştı; bazı muvaffakiyetler kazandı ve

(206) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 54-55; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 45; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 63-64.

(207) İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 55; aynı mll., *Buğye*, s. 42, trc.: s. 26; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 45; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 64.

(208) İbnü'l-Kalânisi, *a.g.e.*, s. 112; İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 57; aynı mll., *Buğye*, s. 42-43, trc.: s. 27; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 65.

(209) «Porsuk», «derisinden kürk yapılan bir hayvan» (bk. Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, II, 51).

(210) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 74; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 55.

(211) İbn'l-Esir, *a.g.e.*, X, 9.

211^a) İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 243; es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Josef Van Ess, Wiesbaden 1974, IX, 310.

(212) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 8-9; Cl. Huart, *Bursuk*, İA, II, 819; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 99.

(213) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 156.

(214) Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseyni, *a.g.e.*, s. 49; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 44; İ. Kafesoğlu, *Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu*, TED, X-XI (1979-1980), s. 16.

Kutalmış-oğlu Mansûr'u öldürdü (215) ise de onun kardeşi Süleymân-şâh, Türkiye Selçuklularının istiklâlini muhafaza edebildi (216).

Emir Porsuk, Süleyman-şâh'ın 18 Safer 479/5 Haziran 1086'da Tutuş'la yaptığı savaşta öldürülmesinden (217) sonra, Bozan ve Kasimüddeve Ak-sungur'la beraber, 479/1086 yılı sonlarında, Sultan Melik-şâh'ın Suriye seferine katıldı (218).

İbnü'l-Esir'in kaydettiğine göre, Emir Porsuk, Ramazan 490/Ağustos 1097'de, bir Bâtını tarafından öldürüldü (219).

21 — Ak - sungur (220) :

M. H. Yinanç v.b. (221), Emir Aksungur'un Malazgirt savaşına katıldığını ifade ediyorlarsa da, bu, bir tahminden ibarettir. Zira o, daha ziyade veya münhasıran Alp Arslan'ın değil, Melik-şâh devrinin büyük emirleri arasında görülür (222). Sul-

(215) Gregory Abû'l-Farac, *Tarih*, çev. Ömer Rıza Doğrul, nşr. TTK, Ankara 1945, I, 329; M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 105; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melik-şâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 75; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 106; Osman Turan *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 215.

(216) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 156.

(217) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 147; Kerimüddin Mahmüd Aksarayî, *a.g.e.*, s. 20; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 90; M. A. Köymen, *a.g.e.*, s. 108; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 217; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 92

(218) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 148 v.dd.; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 91 v.dd.; M. A. Köymen, *a.g.e.*, s. 108-109; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 95 v.dd.; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 160-161.

(219) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 271.

(220) Bu isim, Türkçe «ak» ve «sungur» («yurtcu kuşlardan biri, şahin,doğanın bir soyu», bk. Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Dizini*, s. 530; Ş. Sâmî, *Kâmûs-i Türki*, I, 738; Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, İstanbul 1943, III, 348; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, s. 21, not 3) kelimelerinden meydana gelmiştir. Bu isim, daha ziyade Arapça kaynaklarda «Ak-sunkur» şeklinde yazılmaktadır. Türk tarihinde bu adı almış birçok şahsiyet vardır (meselâ bk. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, XIII, 5-6, indeks «Ak-sunkur» mad.; es-Safedî, *a.g.e.*, IX, 309-315). Bunlar arasında, Emir Porsuk'un kölesi (mevlâ), kumandan Ak-Sungur el-Porsukî mühimdir (bk. İbnü'l-Adim, *Buğye*, s. 204; trc.: s. 126; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 242-243; es-Safedî, *a.g.e.*, IX, 310).

(221) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 74; Selâhattin Karatamu, *a.g.e.*, s. 132; Feridun Dirimtekin, *a.g.m.*, «Malazgirt Armağanı», s. 245.

(222) Faruk Sümer, *Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri*, SAD, IV (1975), s. 206.

tan Melik-şâh'ın hâciblerinden olan (223) ve Kasımüddeve lâkabını taşıyan bu emirin Malazgirt savaşı sonrası hayatı ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda bol bilgi bulunmaktadır. Onu, yine Kasımüddeve lâkabını taşıyan büyük kumandan Ak-sungur el-Porsuki ile karıştırmamak gerekir.

Sultan Melik-şâh, Süleymân-şâh'ın ölümünden takriben altı ay sonra, 479/1086 yılı sonlarında, yanında Ak-sungur olduğu halde Haleb'e geldi. Melik-şâh bu sırada Haleb'i alan kardeşi Tutuş'u sadece Şam meliki olarak bırakıp burasını Ak-sungur'a iktâ etti (224).

Ak-sungur, Sultan Melik-şâh devrinde birçok askeri harekâta iştirak etti (225). Haçlılara karşı unutulmaz zaferler kazanan Musul ve Haleb Atabeglerinin (Zengilerin) cediti olan (226) bu büyük emir, 7 Cumâdelülâ 487/25 Mayıs 1094'de, Tutuş tarafından, Haleb yakınlarındaki Rûyân'da (227) öldürüldü (228). Urfalı Mateos (öl. M. XII. asrın ilk yarısının sonları)'un kaydettiğine göre, Ak-sungur ile Urfa emiri Bozan, aynı günde öldürüldüler (229).

-
- (223) İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 241; es-Safedi, *a.g.e.*, IX, 309; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 145.
- (224) Krş. er-Râvendî, *a.g.e.*, I, 127; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 136; İbnü'l-Adîm *Zübde*, II, 103; aynı mll., *Buğye*, s. 97, trc.: s. 63; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 241; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 46-47; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 95; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 161; aynı mll., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 83; krş. bir de İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 49.
- (225) Bu hususta bk. İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 91-92, 98-101; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 95, 99-105, 107, 110 v.dd.
- (226) Yâkût el-Hamevi, *Mu'cemül-Büldân*, III, 105; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 241; Ali Sevim, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb'e Göre Emir Aksungur*, TAD, c. IV, sayı 6-7 (1966), s. 103; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 19; krş. C. E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 153.
- (227) Yâkût el-Hamevi, *a.g.e.*, III, 105; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 241; krş. Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I*, s. 114, dipnot 334.
- (228) Krş. Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseynî, *a.g.e.*, s. 52; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 232; el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 83, trc.: s. 85; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, 112; aynı mll., *Buğye*, s. 110, trc.: s. 71; Ali Sevim, *a.g.m.*, TAD, c. IV, sayı 6-7 (1966), s. 114; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 241; es-Safedi, *a.g.e.*, IX, 309-310; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 115; krş. E. Honigmann, *a.g.e.*, s. 143.
- (229) Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 182-183.

22 — Bozan (230) :

İ. Kafesoğlu (231) ve Selâhattin Karatamu (232), onun Malazgirt savaşına iştirak ettiğini ifade ediyorlarsa da, bu çok zordur. Çünkü, bütün kaynaklarda bu emirin adı, Sultan Melik-şâh devri vekayiinde geçmektedir.

Emir Bozan, Porsuk ve Ayaz ile birlikte, Sultan Melik-şâh'ın Cumâdelâhire 479/Eylül-Ekim 1086'da İsfahan'dan hareket ederek Haleb'e doğru çıktığı sefere katıldı (233). 1087'de Bozan Urfa'yı fethetti. Sultan, burayı ona iktâ etti (234). Emir Bozan, Sultan Melik-şâh devrinde, Suriye bölgesini elinde bulunduran Sultan'ın kardeşi Tutuş'un yanında, Urfa emiri olarak birçok askeri harekâta katıldı (235). O, Sultan Berkyaruk ve Tutuş arasında çıkan saltanat mücadelesinde, Emir Ak-sungur'la birlikte Tutuş'un maiyetinden ayrılarak, Berkyaruk'u tuttu (236). Cumâdelülâ 487/Mayıs 1094'de, Tutuş tarafından Haleb'de (237) öldürüldü (238).

23 — Yâkutî (239) :

- (230) Bu isim Türkçe olup, «mağlûp ve perişan etmek, bozguna uğratmak» anlamlarına gelen «boz-» kökünden ism-i fâil (etken ortaç) dir. «Bozan», «mağlûp ve perişan eden, bozguna uğratan» demektir.
- (231) İ. Kafesoğlu, *Malazgirt Muhârebesi*, İA, VII, 245; aynı mll., *Selçuklu Tarihi*, s. 55; krş. *Malazgirt Zaferi ve Alparslan*, s. 193.
- (232) Selâhattin Karatamu, *a.g.e.*, s. 132.
- (233) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 148 v.dd.; İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 100; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 91 v.dd.; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 95 v.dd.; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 159-160; aynı mll., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 60.
- (234) er-Râvendî, *a.g.e.*, I, 127; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 160-161; krş. Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 97.
- (235) Bk. İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 93, 99-101, 106, 116; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 101-102, 106-111.
- (236) Krş. İbnü'l-Adim, *Zübde*, II, 109; M. A. Köymen, *a.g.e.*, s. 75.
- (237) İbnü'l-Adim, *Buğye*, s. 106, 110, trc.: s. 68, 71.
- (238) Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 183; Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseynî, *a.g.e.*, s. 52; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 232; el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 83, trc.: s. 85; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 116; E. Honigmann, *a.g.e.*, s. 143; Emir Bozan hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esir, *et-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, Kahire 1963, s. 4-15.
- (239) Bu isim, «yâkût» (değerli bir süs taşı) kelimesinin sonuna yâ-i nisbet getirilerek teşkil edilmiştir. «Yâkûtî», «yakut alış-verişi ile uğraşan» demektir (krş. İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fi Tehzibi'l-Ensâb*, Beyrut, ts., III, 405).

M. H. Yinanç v.b. (240), **Yâkütî**'nin **Malazgirt** savaşına katıldığını ifade ediyorlarsa da, bu bir tahminden ibarettir. Belki de merhum Yinanç, bu beyin, savaş öncesi Anadolu'ya yaptığı akınları nazar-ı dikkate alarak **Malazgirt** savaşına katıldığını düşünmüştür.

1043 yılında Sultan Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey'in oğlu ve Alp Arslan'ın kardeşi **Yâkütî**'yi Azerbaycan bölgesini itaat altına almak için gönderdi (241).

1056'da, kendisine bir beylik sahası arayan **Yâkütî**, babasından Sistan menşurunu istiyor ve bu hususu uzun müddet hizmetinde bulunduğu amcası Tuğrul Bey'e yazıyordu. Böylece babasının muvafakatiyle Sistan'a giden **Yâkütî** orada İnanç Yabgu'nun nâibi Ebü'l-Fadl'dan bu ülkenin kendisine terkinini ve hutbenin de babası Çağrı Bey adına okunmasını talep etti. Ebü'l-Fadl bunun kansız elde edilemeyeceğini bildirince dönen **Yâkütî** Cuveyn şehrini baskın ve kan ile işgal etti (242).

Tuğrul Bey'in Anadolu'dan ayrılmasından sonra muhtelif Selçuklu emir ve prenseleri fetih ve istilâ hareketlerine devam etmişlerdir. Bu cümleden olarak Tuğrul Bey beraberindeki Türkmenlerle Anadolu sınırlarına gaza amaciyle gelen kardeşi oğlu **Yâkütî**'ye fetihlere devam etmesi konusunda emirler verdi. **Yâkütî** yanında bulunan Sabuk (**Sunduk** ?) adlı bir emirle Doğu Anadolu'ya sürekli akınlara başladı (1057) (243).

İbnü'l-Esir'in kaydettiğine göre, 449/1057 yılı başlarında, **Yâkütî** bir ordu ile, Musul dolaylarındaki Bevâzic'de (244) bulunan Sultan Tuğrul Bey'e katıldı, birlikte Musul'a yürüdüler (245) ve Kuzey Irak'ı Şi'ilerden temizlediler (246).

Tuğrul Bey, üvey kardeşi İbrahim Yinal'ın isyanı ile başa çıkamayacağını anlayınca, ağabeyi Çağrı Bey'den yardım istemiş; o da oğulları Alp Arslan'ı, Kavurt'u ve **Yâkütî**'yi Tuğrul

(240) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 73; Selâhattin Karatamu, *a.g.e.*, s. 132; Feridun Dirimtekin, *a.g.m.*, «Malazgirt Armağanı», s. 245.

(241) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 44.

(242) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 88.

(243) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 51; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 15.

(244) **Yâküt** el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 503.

(245) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 627.

(246) Osman Turan, *a.g.e.*, s. 94.

Bey'in yardımına göndermiştir. (Cumâdelâhire 451/ Temmuz 1059) (247).

1059 senesinde (248), **Yâkütî'nin** kumandası altında çok miktarda Türkmen kuvvetleri, Horasan sâlârî ünvanını taşıyan emirlerden biri ile, **Sabuk** ve **Kapar** gibi emirlerin reisliklerinde oldukları halde Bizans ülkesine hücumla geçtiler (249).

• 1062 yılında **Yâkütî**, Horasan sâlârî ile Cemcem ve İsulı (250) (bu adlar Ermeni kaynaklarında böyle geçmektedir) adlı beyleri Anadolu'ya gazaya gönderdi. Onlar, Ergani yörelerini yağma akınlarına uğratarak Diyârbekir bölgesi hâkimi Mervân-oğulları ile anlaşarak Dicle ve Fırat havzalarına kadar ilerlediler (251):

1064'de Sultan Alp Arslan büyük bir ordu ile Horasan'dan hareket ederek Azerbaycan'a geldi. Kardeşi **Yâkütî** ile diğer Selçuklu prensleri de Sultan'ın yanına geldiler. Sultan ordunun bir kısmını oğlu Melik-şâh ile **Yâkütî'nin** emrine verdi. Bu ordu Surmâri (252) ile eski müelliflerin Meryem-nişin dedikleri Van başta olmak üzere bütün göl havzasındaki kaleleri muhasara ederek aldı (253).

Yâkütî'nin ne zaman öldüğüne dair kaynaklarda bilgi yoktur.

(247) İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, IX, 645; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 97; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 98; M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 19; E. Merçil, *Kirman Selçukluları*, İstanbul 1980, s. 31.

(248) M. H. Yinanç (*a.g.e.*, s. 54)'a göre 1060 senesinde.

(249) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 54; krş. M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 254.

(250) Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 113.

(251) M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 55; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 17; krş. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 109.

(252) **Yâküt** (*Mu'cemül-Büldân*, III, 215) tarafından «Surmârâ» (Ermenice Surmari veya Sürb Mari, bk. E. Honigmann, *a.g.e.*, s. 175) şeklinde kaydedilen bu yer, şimdiki Sürmeliçukuru (Kars ilinde Tuzluca, İğdir, Aralık bölgesi, bk. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-İlleri'ni Fethi (1451-1590)*, Doktora Tezi, Ankara 1976, İndeks, s. 529)'dur.

(253) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 58; krş. İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 10-11; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 110.

Malazgirt savaşında bulunması çok şüpheli olan ve 1070-1071'de Suriye'ye giderek buralarda fetihlerde bulunan Uvak-oğlu Atsız, Hârizmî lâkabını taşıyordu ki, bu, onun Hârizm'den bu sıralarda geldiği fikrini vermektedir (255).

Prof. Ali Sevim, Atsız'ın Malazgirt savaşına katılmamış olduğunu şu satırlarla izah etmektedir :

«M. H. Yinanç (256), Atsız Bey'in Anadolu'da gazalarda bulunduğunu ve daha sonra Sultan Alp Arslan'ın maiyetinde diğer birçok beylerle birlikte Malazgirt savaşına katılmış bulunduğunu yazmakta ise de kaynak olarak gösterdiği Sibt ve İbnü'l-Adim'de bu hususu doğrulayacak tek bir kayıt bulunmadığı gibi kullandığımız diğer güvenilir kaynaklarda da bu hususta hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bilakis Atsız Bey'in, Malazgirt savaşına katılmayıp bu savaştan daha önce Filistin bölgesine gelmiş olduğu hususunu, mevcut kaynaklar kesin bir şekilde doğrulamaktadır.» (257).

Prof. Faruk Sümer de bu hususta şunları kaydeder :

«M. H. Yinanç'ın cedvelinde, Atsız Bey'in de adına rastgeleliniyor. Lâkin Atsız Bey'in savaşta bulunması bizce çok şüphelidir. Çünkü Atsız, Kızıl (?) ve Şöklü ile birlikte Nâvekiyye Türkmen topluluğunun beylerinden olup, anlaşıldığına göre Er-Basgan'ın idaresinde Bizans topraklarına gitmişler, fakat çok geçmeden ondan ayrılıp Filistin'e inmişlerdir. Alp Arslan Malazgirt savaşından önce Haleb'de bulunuyorken adı geçen beyler de Filistin'de idiler ve açıkça anlaşıldığına göre Alp Arslan'a karşı itaatsızca davranışlarını da devam ettiriyorlardı (258).» (259).

(254) Bu isim, Türkçe «at» (at (bir hayvan), ad, isim, bk. Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig III, İndeks, s. 32) kelimesinin sonuna, ad soylu kelimelere gelerek «yoksunluk, mahrumiyet» kavramı veren (sıfat kurmaya yarayan), «-sız» eki getirilerek yapılmıştır.

(255) Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 101.

(256) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 74; Selâhattin Karatamu, *a.g.e.*, s. 132; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları*, «Malazgirt Armağanı», s. 224.

(257) Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I*, s. 43, dipnot 95.

(258) Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 133.

(259) Aynı mll., *Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri*, SAD, IV (1975), s. 206.

Atsız, 463-471/1071-1079 yılları arasında Suriye ve Filistin'de birçok yerleri fethetti (260). 471/1079 (261)'da, Tâcüddevle Tutuş tarafından öldürüldü (262).

25 — Kutalmış (263)-oğlu Süleymân - şâh :

Süryani Mihael (264) (öl. M. 1199), M. H. Yinanç (265), İ. Kafesoğlu (266) ve F. Dirimtekin (267), Kutalmış-oğlu Süleymân'ın Malazgirt savaşına katıldığını ifade ediyorlarsa da, bu, doğru değildir. Nitekim Osman Turan ve Faruk Sümer bunu mümkün görmemektedirler (268).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleymân-şâh, Anadolu ve Suriye'de birçok fetihlerde bulunmuş, 479/1086 tarihinde, Tutuş'la yaptığı savaşta hayatını kaybetmiştir (269).

(260) Bu hususta bk. İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 31. v.dd.; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 41-60.

(261) Meselâ bk. İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 295; C. E. Bosworth, *a.g.e.*, s. 270.

(262) İbnü'l-Kalânisi, *a.g.e.*, s. 112; Sadruddin Ebu'l-Hasan el-Huseynî, *a.g.e.*, s. 49; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 111; el-Bundâri, *a.g.e.*, s. 71-72; Sibt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 200; İbnü'l-Âdim, *Zübde*, II, 65; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 38; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 60.

(263) «Kutalmış» adının nasıl okunacağı hakkında geniş bilgi için bk. Atsız, *Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı*, SAD, III (1971), s. 183-189.

(264) Süryani Mihael (*Chronique*, Fr. trc. Chabot, Paris 1903, III, 169), Süleymân-şâh'ın Sultan Alp Arslan'a müracaat ederek bu muharebetin kumandanlığının kendisine verilmesini rica ettiğini ve Sultan'ın buna muvafakat eylediğini ve Süleymân-şâh'ın savaşı idare ederek muvaffakiyet kazandığını ve Sultan'ın işe yalnız muharebeyi seyretmekle iktifa ettiğini söylerse de (bk. M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 75), buna inanılmaz (krş. Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 207).

(265) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 73.

(266) İ. Kafesoğlu, *Malazgirt Muhârebesi*, İA, VII, 245; aynı mll., *Selçuklu Tarihi*, s. 55.

(267) F. Dirimtekin, *a.g.m.*, «Malazgirt Armağanı», s. 245.

(268) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 136; aynı mll. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 26; Faruk Sümer, *a.g.m.*, SAD, IV (1975), s. 207.

(269) Meselâ bk. İbnü'l-Kalânisi, s. 119; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, X, 147; M. A. Köymen, *a.g.e.*, s. 108. Süleymân-şâh hakkında geniş bilgi için bk. M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 107 v.dd.; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 68, 70, 72, 73, 75-79, 81-91 v.b.; aynı mll., *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 67-83; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 80-84, 86-98; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 45-76; aynı mll., *Süleyman-şâh I*, İA, XI, 201-219.

M.H.Yinanç (270), İ. Kafesoğlu (271) ve F. Dirimtekin (272), Mansûr'un savaşa katıldığını söylüyorlarsa da, bu, doğru değildir. Esasen, Kutalmış oğullarının Malazgirt savaşına iştirak ettiklerine dair, bize güvenilir herhangi bir haber ulaşmamıştır.

Kutalmış-oğlu Mansûr, Emîr Persuk tarafından 1078'de öldürülmüştür (273).

KISALTMALAR

- İA = İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
İFD = Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara.
İIED = Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara.
KTİA = Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
SAD = Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara.
TA = Türk Ansiklopedisi, Ankara.
TAD = Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara.
TDK = Türk Dil Kurumu, Ankara.
TED = İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul.
TM = Türkiyat Mecmuası, İstanbul.
TTK = Türk Tarih Kurumu, Ankara.

(270) M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 73.

(271) İ. Kafesoğlu, *a.g.mad.*, İA, VII, 245; aynı mll., *Selçuklu Tarihi*, s. 55.

(272) F. Dirimtekin, *a.g.m.*, «Malazgirt Armağanı», s. 245.

(273) Gregory Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, 329; M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 105; M. A. Köymen *a.g.e.*, s. 106; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 58, 59.